

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ПРАВА

М24

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»
для студентів денної форми навчання
за напрямами підготовки 6.030601 «Менеджмент», 6.030509 «Облік і аудит»,
6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030504 «Економіка підприємства»
освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»

Красноармійськ, 2015

УДК
ББК

Методичні рекомендації до практичних занять з дисципліни «Історія України» для студентів денної форми навчання за напрямками підготовки 6.030601 «Менеджмент», 6.030509 «Облік і аудит», 6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030504 «Економіка підприємства» / Петрова І.В. – Красноармійськ, ДонНТУ, 2015 р. – 47 с.

«Методичні рекомендації до практичних занять з дисципліни «Історія України» для студентів денної форми навчання» включають рекомендації та тематику практичних занять. Структура занять складається з питань для обговорення, методичних порад для підготовки. До кожного практичного заняття запропоновано теми доповідей, визначення основних понять і категорій курсу, список рекомендованої літератури, а також питання для самоконтролю та для самостійного опрацювання.

Укладач Петрова І.В., доц., к.і.н.

Рецензенти Бабенко В.М., доц., к.філос.н., в.о. завідувача кафедри історії і філософії ДонНАБА
Петров О.О., доц., к.і.н., доцент кафедри історії і права ДВНЗ ДНТУ

Відповідальний за випуск
В. о. завідувача кафедри

к.і.н. Дмитрик І.О.

Затверджено навчально-методичним відділом ДонНТУ,
протокол № 5 від 15 грудня 2015р.

Розглянуто на засіданні кафедри історії та права,
протокол № 4 від 30 листопада 2015р.

Красноармійськ, Донецький
національний технічний університет,
2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ТЕМАТИКА ТА СТРУКТУРА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	
1.1. Практичне заняття № 1. Україна-Русь (IX ст. – перша половина XIV ст.)	5
1.2. Практичне заняття № 2. Козацтво в історії України (друга половина XV – XVIII ст.). Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького, її політичні результати	10
1.3. Практичне заняття № 3. Козацтво в історії України (друга половина XV – XVIII ст.). Гетьманщина у складі Російської імперії. Остаточна ліквідація української державності	15
1.4. Практичне заняття № 4. Боротьба за відродження державності України (1917 – 1920 рр.).	20
1.5. Практичне заняття № 5. Україна між двома світовими війнами (1921 – 1939 рр.)	25
1.6. Практичне заняття № 6. Україна у Другій світовій війні та першому повоєнному десятилітті.	30
1.7. Практичне заняття № 7. Україна у 60-80-ті роки XX ст.	35
1.8. Практичне заняття № 8. Розвиток незалежної України	40
2. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	45

ВСТУП

Історія України – одна зі складових історичної науки, що досліджує генезис і закономірності становлення та розвитку українського народу, його боротьбу за національно-державну незалежність та пов'язані з нею подвиги, тріумфи, драми, трагедії. Предметом вивчення курсу історії України у вищому навчальному закладі є історична діяльність і суспільне життя українського народу на різних етапах його існування. Метою навчальної дисципліни є послідовне вивчення державно-політичного, соціально-економічного, духовного, етнічного, культурного розвитку українського народу в контексті розвитку світової цивілізації з урахуванням профілю університету. Основні завдання навчальної дисципліни: сформувати у студентів цілісне уявлення про історичний розвиток українського народу на основі джерел та наукової літератури; закласти підвалини української свідомості; виховати фахівців, здатних аналізувати та використовувати історичний досвід у розв'язанні актуальних проблем сучасної України.

Зрозуміло, що історія України має розглядатися в тісному взаємозв'язку з глобальними історичними процесами, з історією її найближчих сусідів, з якими у різні часи українці перебували у складі різних держав. Вивчення історії сприяє формуванню історичної свідомості народу, де органічно поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток. Закріплена в традиціях, обрядах, художніх образах та теоріях, історична свідомість дає змогу людству узагальнити історичний досвід. Історія допомагає зрозуміти сучасність за допомогою аналізу минулого. Практичні заняття з історії України як раз будуть сприяти формуванню у студентів цілісного уявлення про процеси державотворення в Україні, допоможуть орієнтуватися в сучасній історичній літературі, розвинути навички роботи з історичними джерелами.

Практичне заняття як організаційна форма викладання являє собою основну ланку процесу навчання. Його відмінність від інших форм полягає у тому, що воно орієнтує студентів на вияв більшої самостійності в навчально-пізнавальній діяльності, оскільки під час практичного заняття поглиблюються, систематизуються та контролюються знання студентів, отримані в результаті самостійної позааудиторної роботи над першоджерелами, документами, додатковою літературою. Дидактична мета практичного заняття – це закріплення знань, перетворення їх на переконання, перевірка засвоєного матеріалу, поєднання вмінь і навичок, самостійна робота з книгою, розвиток культури мовлення, формування здатностей аргументування своєї точки зору, відповіді на запитання слухачів, слухання інших, постановка питань.

Запропоновані методичні рекомендації за тематикою і змістом відповідають вимогам програми навчального курсу з історії України та враховують результати плідної праці українських вчених: М. Костомарова, М. Грушевського, В. Пірка, О. Бойка, А. Середи, В. Кабачека, Я. Мотенко, Н. Земзюліної, А. Морозова, В. Мотуз та ін. Запропоновані в методичних рекомендаціях питання для практичних завдань сформульовані таким чином, щоб зорієнтувати студентів на систематичне вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу: «Історії української культури», «Політології», «Історії України», «Соціології». Видання спонукає до активної творчої роботи і рекомендовано тим, хто прагне навчитися аналізувати, оцінювати та розв'язувати сучасні проблеми економічного, політичного та культурного життя українського суспільства.

1. ТЕМАТИКА ТА СТРУКТУРА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1. Україна-Русь (IX ст. – перша половина XIV ст.)

План

1. Норманська теорія еволюції державності на Русі. Перші володарі Руської землі.
2. Князь Володимир Великий та прийняття християнства на Русі.
3. Київська Русь за часів Ярослава Мудрого та його наступників.
4. Динаміка державного управління та соціальної структури Русі. Особливості економічного розвитку.
5. Українські землі в період політичної роздробленості Русі та монгольської навали (друга третина XII – перша половина XIII ст.)
6. Галицько-Волинське князівство – спадкоємець державницьких соціокультурних традицій Київської Русі.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

У першому питанні необхідно з'ясувати сутність найбільш відомих теорій виникнення Київської Русі, визначити основні періоди в процесі становлення централізованої держави Київська Русь, проаналізувати процеси «збирання земель» і пріоритетні напрями політики перших київських князів – Олега, Ігоря, Ольги, Святослава. На сьогодні в українській історіографії представлені три концепції походження давньоруської держави: «скандинавська» («норманська»), «автохтонна», «хозарська». Процес державного розвитку Київської Русі можна поділити на три етапи. Періодом закріплення держави у Східній Європі став період «збирання земель» і творення держави Київська Русь (882 – 980). Третім етапом державного розвитку Київської Русі став етап розквіту держави (980 – 1054). Наступний період існування державності у Східній Європі – період феодалної роздрібності Київської Русі (1054 – 1362). Вирішальний крок на шляху до східнослов'янської державності було зроблено наприкінці IX ст. Близько 882 р. новгородський князь Олег з дружиною спустився Дніпром, взяв Смоленськ, Любич, потім хитрістю захопив Київ, убив київських князів Аскольда і Діра та проголосив Київ столицею своєї держави: «Хай буде Київ матір'ю містам руським». З того часу надходять систематичні відомості про розвиток державності на Русі. Письмові угоди Києва з Константинополем 907, 911 та 944 рр. стали першими політичними актами молодой держави.

Під час студіювання другого питання потрібно зосередити свою увагу на тому, що процес об'єднання всіх давньоруських земель у межах однієї держави завершився в X – на початку XI ст. за часів правління Володимира (980 – 1015). Близько 988 р. він проводить кардинальні зміни у територіальній організації держави. На місце вождів племінних князів у різних містах держави Володимир посадив своїх синів: Вишеслава – у Новгороді, Ізяслава – у Полоцьку, Святополка – у Турові, Ярослава – у Ростові (після смерті Вишеслава Ярослава переведено до Новгорода), Бориса – у Ростові, Гліба – у Муромі, Святослава – у землі древлян, Всеволода у Володимирі (Волинському), Мстислава – у Тмутаракані. Цим самим було зламано сепаратизм племінної верхівки. Київська держава стає об'єднаною державою. У результаті адміністративної реформи (988) значно зміцніла система державної влади на місцях. Була утворена управлінська вертикаль на місцях (сини великого князя, старші дружинники, нижчі урядові у волостях), що забезпечувала збір від імені великого князя. Однією з найбільших заслуг Володимира був захист Русі від нападів печенізьких орд. Найбільші битви з ними відбулися у 990, 992, 996, 997, 1001 рр. Князь почав укріплювати прикордонні землі, будувати фортифікаційні споруди («Змієві вали») проти кочівників. Ці землі він заселяв вихідцями з

ільменських словен, кривичів, чуді та ін. Найважливішим нововведенням Володимира стало запровадження християнства на Русі. Крім адміністративної та релігійної, Володимир провів ще й військову та судову реформи.

Під час вивчення третього питання необхідно проаналізувати головні риси внутрішньої та зовнішньої політики Ярослава Мудрого. Висвітлити політику князів Володимира Мономаха і Мстислава Володимировича, їх намагання зберегти державну цілісність Київської Русі. Загальновідомо, що Ярослав Мудрий, як і Володимир, більше дбав про консолідацію, розбудову й захист своїх земель, ніж про приєднання нових територій. Ярослав відвоював у Польщі Червенські міста. Для захисту західних рубежів держави київський князь заснував місто, назване його іменем, підкорив племена чуді, ятвягів. У 1036 р. князівська дружина розгромила під стінами Києва печенізьку орду. Однією з найбільших заслуг Ярослава Мудрого вважається кодифікація норм звичаєвого права (збірник норм права «Руська правда»). За часів Ярослава Мудрого Київ перетворюється на центр науки, освіти і культури Київської Русі. У 1037 р. у Києві на зразок храму Софії у Константинополі збудовано Софійський собор. У 1051 р. монахи Антоній і Феодосій заснували на схилах Дніпра Печерський монастир. У 1051 р. Ярослав Мудрий в обхід константинопольського патріарха утвердив митрополитом Іларіона, що засвідчило і церковну незалежність Русі. Ще за життя Ярослав поділив землі між своїми синами. Після смерті князя влада опинилася в руках тріумвірату його синів – Ізяслава, Святослава і Всеволода. Після смерті Святополка й чергового повстання киян великокнязівський престол зайняв Володимир Мономах (1113 – 1125). За князювання в Чернігівському, а потім у Переяславському князівствах він здобув собі славу поборника єдності Київської Русі, переможця половців, талановитого правителя і полководця. Централістську політику Володимира Мономаха продовжував і його син Мстислав (1125 – 1132).

Розглядаючи четверте питання щодо становлення системи державного управління та соціальної структури Русі, з'ясуйте, на яких принципах формувалася давньоруська система політичної влади, охарактеризуйте форму правління та форму державного устрою в Київській Русі, дайте визначення двірсько-вотчинної системи управління, визначте, які посадові особи здійснювали управлінські функції та в чому полягали їхні повноваження. Так, необхідно зауважити, що державна організація Київської Русі складалася з трьох головних елементів: княжа влада, рада бояр (дума), збори городян (віче). Кожна з цих інституцій була виявом відповідно монархічної, аристократичної та демократичної тенденцій у політичному устрої Києва. На чолі держави стояв великий князь київський. Вважалося, що його влада затверджена Богом для захисту країни від зовнішніх ворогів і для підтримки внутрішнього громадського порядку. Також при вивченні четвертого питання рекомендується приділити увагу становленню системи соціальної стратифікації населення Київської Русі. Бажано зазначити, що до панівного класу феодалів належали князі, бояри і дружинники. Боярство поділялося на земських (старовинного місцевого походження) і княжих мужів (верхівку князівської військової дружини). Духовенство поділялося на чорне і біле. Населення міст складалося із заможних городян, міських низів – «молодших людей», «черні» – тих, хто нічого не мав і наймався на будь-яку чорну роботу. Основною частиною населення Київської Русі були, власне, вільні селяни – общинники, або смерди. Групу напівзалежних людей становили рядовичі, які перебували у тимчасовій феодалній залежності на підставі договору – «ряду», та закупи – люди, які потрапили в боргову кабалу й зобов'язані були своєю працею у господарстві феодала повернути одержану в нього позичку («купу»). Людей, які з тих чи інших причин вибули з однієї категорії населення й не потрапили до іншої, називали ізгоями. На найнижчому щаблі соціальної драбини перебували невільники – челядь і холопи. Надалі, вивчаючи четверте питання (про особливості економічного розвитку Київської Русі), потрібно зазначити, що основним заняттям русів-українців, як і раніше, залишалося сільське господарство. Залежно від ґрунтів із землеробських знарядь широко використовували рало, плуг і соху. Завдяки цьому на зміну перелоговій системі хліборобства прийшли дво- та трипільна системи, що підвищувало врожайність зернових культур.

Готуючись до відповіді на п'яте питання, з'ясуйте, що розпад Київської Русі був закономірним результатом її економічного і політичного розвитку. Причини розпаду корінилися в тогочасних виробничих та суспільних відносинах. Місцеві економічні інтереси вимагали децентралізації держави. Зміцнення економічної сили окремих князівств призвело до втрати Києвом ролі політичного центру та утворення ряду самостійних князівств. Найбільш помітна роль у політичному житті Русі періоду роздробленості належала Новгородській землі, Полоцькому, Смоленському, Володимиро-Суздальському, Чернігівському, Переяславському, Волинському та Галицькому князівствам. Також під час підготовки до п'ятого питання рекомендується визначити причини монголо-татарської навали на Русь, рівень військової готовності удільних князівств порівняно із військом кочівників. Висвітлити походи хана Батия проти Південно-Західної Русі, особливо, оборону Києва 1240 р. Так, загальновідомо, що перше зіткнення з монголо-татарами відбулося 23 травня 1223 р. на річці Калка. Закінчилася битва перемогою монголів, які вщент розгромили русько-половецькі загоны. У битві загинуло багато князів і родовитих бояр південної та центральної Русі. Наприкінці 1237 р. розпочався другий наступ монголо-татарських військ під проводом хана Батия на руські землі. Протягом 1237 – 1238 рр. Північно-Східна Русь була завойована і спустошена. Весною 1239 р. монголо-татари захопили Переяслав, зруйнували і спалили його. Того ж року така сама доля спіткала й Чернігів. Восени 1240 р. армія хана Батия оточила Київ. Захисники на чолі з воєводою Дмитром (князь Михайло втік до Угорщини) не змогли втримати місто, яке пало 6 грудня 1240 р. Також потрібно охарактеризувати головні риси монголо-татарського ярма та його наслідки для подальшого розвитку давньоруських земель. Так, рекомендується зазначити, що після короткочасного відпочинку монголо-татарське військо рушило на захід, руйнуючи на своєму шляху міста і села, попри запеклий опір завойовникам. У 1241 р. загарбники штурмом взяли ряд міст на Волині та змусили князя Данила знищити частину фортець, тобто визнати себе їх підданим. Наштовхнувшись на героїчний опір південних слов'ян, ослаблена армія монголо-татар у 1242 р. відійшла на схід. У пониззі Волги вони утворили свою державу – Золоту Орду. Золотоординські хани тримали під контролем підлеглі землі України-Русі, розпалюючи ворожнечу між місцевими князями. Київ і Київська земля спочатку були передані у відання володимиро-суздальського князя, а потім – під владу ханських намісників («баскаків»).

У відповіді на шосте питання доцільно акцентувати увагу на виявленні економічних, політичних та соціальних причин феодальної роздробленості, звернути особливу увагу на історію виникнення й розвитку Галицько-Волинської держави – наступниці Київської Русі, політичну діяльність князів Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича та Данила Галицького. Також потрібно звернути увагу на особливості державного управління Галицько-Волинського князівства. Цікаво було б розглянути розвиток двірцево-вотчиної системи управління. Наприкінці вивчення питання рекомендується акцентувати свою увагу на історичному значенні Галицько-Волинської держави, оскільки саме завдяки Галицько-Волинському князівству було збережено й розвинуто державницькі, політичні та культурні традиції Київської Русі; було вказано опір спробам північно-східного Ростово-Суздальського князівства утвердити своє панування на всій колишній території Київської Русі.

Ключові поняття теми:

Баскак – намісник хана Золотої Орди у підвласних країнах у другій половині XIII – на початку XIV ст. На українських землях баскаки з'явилися після падіння Києва. Проводили облік населення та збирали данину в українських землях. На початку XIV ст. хани перестали посилати баскаків в Україну і зобов'язали самих князів збирати данину та відвозити її до Золотої Орди.

Бояри – висока привілейована верства суспільства Київської Русі княжої доби, яка ділилася на дві групи: бояр-дружинників і бояр-управлінців – членів боярської ради (думи) – вищого державного органу з дорадчим голосом, який разом з князем і вічем складав вищу владу князівства.

Боярська рада – дорадчий орган часів Київської Русі, який впливав на політичні рішення князя. До його складу входили старші дружинники, міська еліта та представники вищого духовенства. З боярською радою князь обговорював питання зовнішньої політики, видання законів, вирішував важливі адміністративні, фінансові та судові справи.

Віче – 1) рада, на яку збиралися представники визначних родів, що здобували пошану своєю діяльністю; на вічі вирішувалися важливі питання життя племені, війни та миру; на випадок війни віче обирало вождя – князя, а згодом князі залишалися й на мирні часи, проте їхня влада, необмежена під час війни, за мирних часів була обмежена саме вічем; 2) загальні збори громадян міст княжої Русі-України для розгляду громадських справ (вони набули статусу одного з вищих органів влади, бо вирішували справи внутрішньої та певною мірою зовнішньої політики; вічові збори як орган державної влади занепадають під час переходу українських земель під польсько-литовське управління); 3) копа – зібрання (сход) сільської громади в Україні XV-XVII ст. для вирішення громадських справ.

Дворові люди – у Київській Русі назва слуг великих і удільних князів (бояри, ключники, стольники тощо).

Полюддя – щорічний збір данини (грошей, хутра і продовольства), рання форма державної податі, яку збирали дружинники слов'янських князів з підвладних племен і народів. Княгиня Ольга, згідно з літописом, об'їздила певні регіони держави (після вбивства князя Ігоря), встановивши норми повинностей: «устави» і «уроки», «оброки» і «дані», намітила погости – адміністративно-фінансові центри збирання податків, провела економічне районування.

Рядовичі – залежне населення в Київській Русі, яке слугувало, у тому числі князю, за договором (рядом).

Смерди (або «люди») – селяни-общинники в Київській Русі IX-XIV ст.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Історичні постаті Київської Русі (за вибором студента).
2. Вірування давніх слов'ян.
3. Утвердження християнства в Київській Русі і його роль в етнополітичній та етнокультурній консолідації суспільства.
4. Боротьба Русі з монголо-татарською навалою. Золотоординське ярмо.
5. Внутрішня й зовнішня політика Данила Галицького.

Запитання для самоконтролю:

1. За яких обставин утворилася держава Київська Русь? Яка теорія походження Київської Русі здається вам більш аргументованою? Поясніть чому.
2. Хто з лідерів Київської держави вперше прийняв християнство?
3. У чому історичне значення прийняття на Русі християнства візантійського обряду? Які його позитивні та негативні аспекти?
4. Охарактеризуйте державний устрій Київської Русі та юридичний статус основних соціальних прошарків населення Київської Русі.
5. Де і коли сталося перше збройне зіткнення монголо-татар із русичами?
6. Яку політику здійснювали монголо-татари на Русі?
7. З якими битвами пов'язане завершення монголо-татарського ярма?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Передумови утворення східнослов'янської держави: князівство Кия та Аскольда.
2. Культура Київської Русі: релігійне світобачення, література, школи, бібліотеки, архітектура, образотворче мистецтво.
3. Київська Русь і кочовий степ.
4. Походження, основні редакції та списки «Руської Правди».

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д.Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.40-94.
2. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття : навч. посіб. [Текст] / П.С. Гончарук. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2009. – С.44-112.
3. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.11-42.
4. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп. перер. – К. : Алерта, 2006. – С.62-102.
5. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.38-89.

Додаткова:

1. Бадах Ю. Володимир Великий та його роль у становленні держави України-Русі (980-1015 роки) [Текст] / Ю. Бадах // Вісник Київського національного торгово-економічного університету . – 2007. – №6. – С.123-129.
2. Бережинський В.Г. Війни Київської Русі з печенігами [Текст] / В.Г. Бережинський // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С.115-119.
3. Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199-1349 рр.): від князівства до королівства [Текст] / І. Бойко // Право України. – 2013. – №10. – С. 265-274.
4. Гленко О.І. Про татарські набіги на українські землі [Текст] / О.І. Гленко// Український історичний журнал. – 2003. – №6. – С.52-68.
5. Козлов М. Повстання волхвів. Віщий князь Всеслав: про протиборство язичництва та християнства у XI ст. [Текст] / М. Козлов // Пам'ять століть. Україна. – 2007. – №6. – С.55-59.
6. Котляр М.Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) [Текст] / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С.21-32
7. Котляр М.Ф. Давньоруська держава кінця XI – початку XII ст. : від усобиць до стабілізації [Текст] / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С.18-28.
8. Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII – XIII ст. [Текст] / М.Ф.Котляр // Київська старовина. – 2000. – №6. – С. 9-20; 2000. – №4. – С.3-15; 2000. – №5. – С.3-14.
9. Котляр М.Ф. Останній князь дружинної Русі: про Ярослава Ізяславича [Текст] / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1999. – №2. – С.134-141.
10. Котляр М.Ф. Феномен княжого двору на Русі [Текст] / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2006. – №4. – С.51-64.
11. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь [Текст] / М.Ф. Котляр . – К. : Альтернативи, 1998. – 335 с.
12. Моця О.П. Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів [Текст] / О.П. Моця // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С.4-19.
13. Ричка В.М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації [Текст] / В.М. Ричка // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – С.23-34.
14. Ричка В.М. Про склад і структуру великокнязівського двору середньовічного Києва [Текст] / В.М. Ричка // Український історичний журнал. – 2007. – №3. – С.4-16.
15. Яценко Б.І. Розвиток державного устрою України-Русі наприкінці XII ст. [Текст] / Б.І. Яценко // Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С.119-133.

Практичне заняття № 2. Козацтво в історії України (друга половина XV-XVIII ст.). Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького, її політичні результати

План

1. Політична і соціально-економічна ситуація в Україні напередодні Національно-визвольної війни.
2. Початок Національно-визвольної війни українського народу проти польського панування. Основні етапи війни.
3. Утворення Української гетьманської держави.
4. Переяславська рада і Чигиринсько-Московські Березневі статті 1654 р. та їх оцінка в історіографії.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Відповідь на перше питання слід розпочати з визначення економічних, соціальних, політичних та національно-релігійних причин Національно-визвольної війни. Наприклад, рекомендується зазначити, що найголовнішими причинами Національно-визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського режиму були такі: 1) соціально-економічні причини: жорстокий феодально-кріпосницький гніт, неймовірна експлуатація населення, насамперед, українських селян, польськими і полонізованими українськими магнатами та шляхтичами; 2) національно-релігійні причини: утиск православної церкви і віри, насадження в Україні католицизму та уніатства, перешкода розвитку шкіл, освіти, української культури; 3) політичні причини: агресивна політика Польщі, метою якої було поглинання України, створення за рахунок сусідніх народів своєї держави «від моря до моря». У першому питанні також необхідно охарактеризувати роль Б. Хмельницького у боротьбі українського народу проти польського поневолення. Докладніше слід зупинитись на ролі Кримського ханства, показати, що татари були важливим союзником, та з'ясувати умови, на яких умовах вони допомагали Б. Хмельницькому. Також у процесі вивчення цього питання потрібно оприлюднити погляди українських істориків В. Смолія та В. Степанкова (праця «Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.)».) на періодизацію подій другої половини XVII ст. та основний понятійно-категоріальний апарат з цієї теми (революція, війна, повстання).

У другому питанні слід охарактеризувати основні етапи Національно-визвольної війни, її основні завдання, причини перших перемог Б. Хмельницького в 1648 р., зміни у тактиці та стратегії проведення військових операцій, що відбулися протягом 1649 р. Наприклад, рекомендується зазначити, що Національно-визвольна війна українського народу 1648 – 1654 рр. пройшла три основних етапи. Перший етап охоплює 1648 р. Саме в цей час армія під керівництвом Б.Хмельницького завдала поразки польським військам у битвах при Жовтих Водах 5-6 травня 1648 р. (Жовті Води – нині місто й невеличка річка в Дніпропетровській області), 16 травня 1648 р. під Корсунем та 11-13 вересня під Пилявцями (тепер с. Пилява в Хмельницькій області). Другий етап Національно-визвольної війни охоплює 1649 – 1651 рр. У результаті успішних дій війська під керівництвом Б.Хмельницького у 1649 р. шляхетське військо опинилося у катастрофічному становищі – назрівала подвійна поразка Речі Посполитої – під Зборовом і під Збаражем. Тому 18 серпня 1649 р. було підписано Зборівський договір. Документ формально підтверджував козацькі права і привілеї, а всім учасникам повстання оголошувалась амністія. Відповідно до його умов козацький реєстр збільшувався до 40 тис. чол., але всі, хто не ввійшов до цього розширеного реєстру, поверталися до свого попереднього стану – міщанського чи селянського. Магнатам і шляхті православного та католицького віросповідання поверталися конфісковані раніше володіння. Під козацьке управління на чолі з гетьманом Б.

Хмельницьким переходили воєводства Київське, Брацлавське й Чернігівське. Проте території шести козацьких полків (Барського, Зв'язгельського, Любартівського, Миропільського, Остропільського й Подністровського) втрачалися. На козацькій території панування польської шляхти обмежувалось. Влада тут належала гетьманові з резиденцією в Чигирині та козацькій старшині. Державні посади в цих воєводствах мали право обіймати лише особи православної віри. Заборонялося мешкати в цій області євреям та єзуїтам. У той же час студенти повинні акцентувати увагу на тому, що Зборівська угода не зняла протиріч і суперечностей між Україною та Польщею, і боротьба спалахнула з новою силою. У 1651 р. знову першими у наступ пішли поляки на чолі з Яном Казимиром. Вирішальна битва розгорнулася наприкінці червня 1651 р. на Волині під Берестечком. Поразка під Берестечком була тяжким ударом для українського національно-визвольного руху. 28 вересня 1651 р. було підписано Білоцерківську угоду, за якою влада гетьмана поширювалася лише на Київське воєводство; козацький реєстр скорочувався до 20 тис. чоловік; гетьману заборонялося вступати у зовнішні відносини. Третій етап Національно-визвольної війни обіймає 1652 – 1654 рр. У цей період відбулися битви під Батогом (травень 1652 р.) на Брацлавщині та під містом Жванцем на Поділлі (вересень 1653 р.). Битва під Батогом була блискучим зразком операції на оточення і винищення військ противника. Сучасники порівнювали її з перемогою карфагенського полководця Ганнібала в 216 р. до н. е. над римлянами під Каннами. Як бачимо, Національно-визвольна війна українського народу точилася з перемінним успіхом. Обидві сторони були знесилені. Хмельницький, старшини і народні маси переконувалися, що вибитися власними зусиллями з-під польського панування, маючи лише ненадійного союзника – татар, не вдасться. У цих умовах, шукаючи надійного союзника для боротьби, частина козацтва на чолі з Богданом Хмельницьким вирішує звернутись за допомогою до свого східного сусіда – Росії.

Відповідаючи на третє питання та характеризуючи політичний устрій Української гетьманської держави, майте на увазі – він не був юридично оформлений, і тому остаточний розподіл прав і обов'язків державних органів залежав значною мірою від політики гетьмана. Головними завданнями держави були захист суспільного та державного ладу від посягань внутрішніх та зовнішніх ворогів і охорона інтересів православної шляхти та козацької старшини. Обов'язково з'ясуйте форму правління Козацької держави, державний устрій та державний режим. Як відомо, на чолі новоствореної держави стояв гетьман України. Система органів управління складалася з трьох рівнів: генеральний, полковий та сотенний уряди. Найвищим державним і політичним органом у часи Національно-визвольної війни була Генеральна військова рада. Іншим органом влади була Рада генеральної старшини, що сформувалась як дорадчий орган при гетьманові, виконувала важливі функції управління державним життям української держави. До її складу входила генеральна старшина. Центральним органом управління був генеральний уряд. До його складу входили генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний, два генеральних осавули. Місцеве управління здійснювали полкові та сотенні уряди. Найнижчою ланкою козацької старшини були міські та сільські (курінні) отамани. Управління містами в Українській державі здійснювалось відповідно до їхнього статусу. Містами, які мали Магдебурзьке право (Київ, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Стародуб, Глухів, Полтава, Батурин та ін.), управляли виборні магістрати – органи міського самоврядування, що відали адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими та судовими справами у місті. Очолював магістрат війт, а також помічники війта (бурмістри), райці (радники) і лавники (засідателі). Міста, які не дістали Магдебурзького права, мали обмежене самоврядування, управлялись виборними ратушами, але підкорялися і старшинській адміністрації. На чолі міського управління стояв війт, якого обирали або якого призначав гетьман чи полковник. За магістратами і ратушами залишалося право розпоряджатися міськими прибутками.

Під час студіювання четвертого питання особливу увагу слід звернути на питання юридичного оформлення приєднання України до Росії та надати правову характеристику

договору в Переяславі. Крім того, ознайомившись із «Березневими статтями», з'ясуєте правові умови, на яких планувалось встановити українсько-російські відносини. Так, потрібно зазначити, що проект договору, що надавався українською стороною, було викладено у формі чолобитного прохання, він складався з 23 пунктів (статей), які ґрунтувались на усному договорі з уповноваженими послами Московського царства. У документі йшла мова про підтвердження прав, привілеїв і вольностей Війська Запорізького та української шляхти (ст. 1, 3, 7, 13, 17), укладення 60-тис. козацького реєстру (ст. 2), визначення коштів на утримання козацького війська (ст. 8 – 12, 21), збереження місцевої адміністрації та збір нею податків (ст. 4, 15), надання гетьманові у рангове володіння Чигиринського староства (ст. 5), права Війська Запорізького обирати гетьмана (ст. 6), права зносити гетьмана з іноземними державами (ст. 14), невтручання московських чиновників у справи України (ст. 16), збереження прав Київського митрополита (ст. 18), надіслання царського війська проти Речі Посполитої під Смоленськ (ст. 19), утримання військових залог на кордонах України і Польщі (ст. 20), оборону України від нападів татар (ст. 22), утримання козацької залози у фортеці Кодак (ст. 23). У сучасній історико-правничій літературі немає усталеної наукової оцінки Переяславсько-московського договору 1654 р. Дискусійним залишається визначення форми державно-правових зв'язків України з Росією, спектр тлумачень договору 1654 р. Тому, завершуючи практичне завдання, студентам рекомендується оприлюднити погляди представників різних історичних шкіл на ці події (М. Грушевський, В. Липинський, О. Оглоблін, І. Розенфельд, С. Юшков, О. Гуржій, М. Слабченко, В. Смолій, В. Степанков, М. Дьяконов, О. Філіпов).

Ключові поняття теми:

«Березневі статті» договору 1654 року – укладені між царським і українським урядами козацькою старшиною; умови їх передбачали збереження в Україні існуючої системи влади та управління, встановлення козацького реєстру в 60 тис. осіб, право України на зовнішні відносини, російську збройну допомогу козакам у боротьбі з Польщею; збереження української державності та права.

Генеральний бунчужний – виборча особа при гетьмані в Україні XVI-XVIII ст.; вища категорія військового товариства. Головний обов'язок Генерального бунчужного – берегти і захищати у походах та битвах гетьманський бунчук. У мирний час виконував дипломатичні та ревізійні доручення гетьмана.

Генеральний обозний – один із вищих чинів в українському козацькому війську, член генеральної старшини, що відав обозом та артилерією. Під час військових походів, як правило, виконував функції наказного гетьмана.

Генеральний осавул – один із вищих чинів в українському козацькому війську. В українській державі другої половини XVI-XVIII ст. виконував функції ведення козацьких реєстрів, спорядження військових оглядів, командування окремими підрозділами під час походів; командування охотницькими (найманими) полками тощо. На цій посаді перебувало, як правило, двоє осіб. До основних функцій належали також урядові доручення судового, поліційно-охоронного та дипломатичного характеру.

Генеральний писар – член генеральної старшини, один із вищих цивільних урядовців в Українській державі другої половини XVII-XVIII ст. У віданні Генерального писаря була Генеральна військова канцелярія, в якій зберігалися найважливіші державні документи – дипломатичне й таємне листування, матеріали старшинських рад тощо.

Генеральний хорунжий – один із вищих чинів в українському козацькому війську. Його основна функція – охорона прапора козацького війська. Виконував також різні доручення гетьмана, старшинської ради, пізніше – розпорядження Малоросійської колегії, пов'язані переважно із судовою та адміністративно-військовою діяльністю.

Гетьман (у пер. з пол. – «начальник») – 1) в Україні XVI – першої полов. XVII ст. – керівник реєстрових козаків; з 1648 р. – голова України і командувач козацьким військом; з 1657 р. – гетьмани Правобережної України (до 1704 р.) і гетьмани Лівобережної України; з 1708 р. –

гетьман, що призначався царським урядом; у 1722-1727 і 1734-1750 рр. гетьмани не призначалися, а у 1764 р. гетьманство як інститут було скасовано; 2) у Польщі в XV-XVI ст. командувач найманими військами, а в XVI-XVIII ст. – усією армією; 3) командувач військовими формуваннями українських козаків у XVI-XVIII ст., обсяг владних повноважень якого різко зріс у часи Визвольної війни в процесі утворення в Україні незалежної держави. У руках гетьмана Б. Хмельницького зосереджується вся повнота влади – військової, адміністративно-господарської, судової. Він видавав універсали, командував військом, очолював старшинську раду і здійснював посадові призначення, визначав напрями зовнішньої політики держави. Усього в українській історії налічується близько ста осіб, які з більшим чи меншим правом іменувалися гетьманами.

Війт – особа, яка очолювала місцеве самоврядування в містах і селах України XV-XVIII ст. (на Лівобережній та Слобідській Україні ця особа називалася старостою). На посаду війта обирали представників заможних верств населення. Після Національно-визвольної війни міські війти затверджувалися гетьманом.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Україна та Кримське ханство в часи Національно-визвольної війни.
2. Б. Хмельницький – видатний державний діяч і полководець, фундатор Української держави.
3. Переяславська рада 1654 р. та її історичне значення.
4. «Березневі статті» Б. Хмельницького 1654 р.
5. Формування державних інституцій у ході Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр.

Запитання для самоконтролю:

1. Під владою яких держав були українські землі напередодні Національно-визвольної війни 1648 – 1657 рр.?
2. Визначте причини Національно визвольної війни 1648 – 1657 рр.
3. Поясніть, чому Кримське ханство стало союзником Б.Хмельницького у війні з Польщею.
4. Назвіть етапи (періоди) Національно-визвольної війни і дайте їм узагальнюючу характеристику.
5. Охарактеризуйте політичний та адміністративно-територіальний устрій держави Б. Хмельницького.
6. Назвіть основні верстви українського суспільства часів козацько-гетьманської держави.
7. Які були умови Білоцерківської угоди? Коли її було підписано?
8. Охарактеризуйте зміст Чигиринсько-Московських Березневих статей 1654 р.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Економічна політика Б.Хмельницького. Еволюція форм землеволодіння.
2. Еволюція політичних поглядів Б.Хмельницького на процес державотворення протягом подій Національно-визвольної війни.
3. Переяславська рада і Чигиринсько-Московські Березневі статті 1654 р.: їх оцінка в працях М. Брайчевського.
4. Віленське перемир'я: його оцінка в українській та російській історіографії.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.145-174.
2. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття : навч. посіб. [Текст] / П.С. Гончарук. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2009. – С.199-250

3. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.70-92.
4. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп. перер. – К. : Алерта, 2006. – С.154-189.
5. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.146-166.

Додаткова:

1. Гурбик А.О. Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.) [Текст] / А.О. Гурбик // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.35-56.
2. Коляда І. А. Битва під Берестечком [Текст] / І.А. Коляда, С.А. Марченко, О.Ю. Кирієнко. – К. : Шанс, 2012. – 124 с
3. Когут З. Кордони України : Територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича [Текст] / З. Когут // Український історичний журнал. – 2011. – №3. – С.50-73.
4. Мицик Ю.А. Облога Збаража (1649 р.) : відоме й невідоме : [про одну із найбільших битв в історії України] [Текст] / Ю.А. Мицик // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.15-38.
5. Нові документи з історії Берестецької битви 1651 р. [Текст] // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С.135-142.
6. Романцов В.М. Дипломатія Б.Хмельницького і становлення відносин між військом Запорозьким та Московською державою в 1648-1649 рр. : історіографічний аспект проблеми [Текст] / В.М. Романцов // Історичні і політологічні дослідження. – 2000. – №2 (4). – С.38-46.
7. Смолій В.А. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) [Текст] / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1999. – 351 с.
8. Смолій В.А. Богдан Хмельницький / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 2003. – 399 с.
9. Смолій В.А. Українська державна ідея XVII-XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. – К. : Альтернативи, 1997. – 366 с.
10. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р. : зміст і наслідки [Текст] / В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 2003. – №6. – С.28-32.
11. Степанков В.С. Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648-1657 рр.) [Текст] / В.С. Степанков. – 3-є вид., перероб. та розшир. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2008. – 263 с.
12. Універсали Богдана Хмельницького, 1648 – 1657 [Текст] / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [редкол. : В. Смолій (голова) та ін.], [упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич]. – М. : Альтернативи, 1998. – 381 с.
13. Фігурний Ю. Етнічні, державотворчі й націотворчі процеси в Україні у добу Хмельниччини (1648-1657) [Текст] / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2010. – №4. – С.274-281.
14. Щербак В. Еволюція державної ідеї на першому етапі Визвольної війни середини XVIII ст. [Текст] / В. Щербак // Наукові записки Києво-Могилянської академії. Історичні науки. – 2010. – №1 (№104). – С.4-8.
15. Яковлева Т. Переяславська рада : зіткнення традицій і персоналій [Текст] / Т. Яковлева // Людина і світ. – 2004. – №2. – С.13-16.

**Практичне заняття № 3. Козацтво в історії України
(друга половина XV-XVIII ст.). Гетьманщина у складі Російської імперії.
Остаточна ліквідація української державності**

План

1. Гетьмани епохи Петра I: І. Мазепа та І. Скоропадський. Решетилівські статті 1709 р.
2. Пилип Орлик та його Конституція України.
3. Обмеження та ліквідації автономії України у складі Росії. Зруйнування Запорізької Січі в 1775 році.
4. Заселення Південної України. Включення до складу Російської держави Правобережної України й Західної Волині.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Готуючи відповідь на перше питання, студенту слід коротко зупинитись на становищі Правобережжя, а основну увагу – зосередити на характеристиці Гетьманщини, її політичного й адміністративного устрою. Детальніше проаналізувати зовнішню і внутрішню політику І. Мазепи, з'ясувати причини та наслідки його переходу на бік шведського короля. Відшукати оцінки постаті І. Мазепи в історичній літературі. Так, потрібно зазначити, що на Лівобережжі гетьманство проіснувало більше 100 років. Спочатку гетьманами були І. Брюховецький (1663 – 1668 рр.), Д. Многогрішний (1668 – 1672 рр.), І. Самойлович (1672 – 1687 рр.). У 1687 р. гетьманом було обрано І. Мазепу. У цьому ж році він підписав Коломацькі статті, які істотно обмежували автономні права Гетьманщини. Наприклад, гетьману заборонялося без дозволу царського уряду замінювати на посадах полковників і генеральну старшину, а старшині – самовільно усувати гетьмана. Проголошувалася непорушність старшинських маєтностей, одержаних від царя. Для захисту України й Росії від татарських вторгнень передбачалося спорудити ряд фортець на річках Самара, Орел й Орчик. Гетьманство І. Мазепи характеризувалося як негативними (збільшення старшинського землеволодіння, участь українських військ у Північній війні, запровадження дводенної панщини), так і позитивними зрушеннями. Його безсумнівними досягненнями були припинення громадянської війни між угрупованнями козацької старшини і подолання завдяки цьому наслідків Руїни; укріплення Гетьманщини і розширення її території на значну частину Правобережної України; успіхи культурного розвитку українських земель. Під тиском внутрішньополітичних та зовнішньополітичних умов на початку 1708 р. була підписана угода між І. Мазепою та Карлом XII. На думку М. Андрусяка й О. Субтельного, які реконструюють зміст українсько-польсько-шведських домовленостей на підставі різноманітних побіжних свідчень, угода спиралася на ідеї Гадяцького трактату 1658 р.: Україна в ролі Великого князівства Руського як рівноправний третій член федерації мала б увійти до складу Речі Посполитої, а гарантом дотримання пунктів угоди виступав шведський король. До повного завершення військових дій з ним укладався договір суто військового змісту: Карл XII брав на себе зобов'язання обороняти Україну від Петра I власним допоміжним військом, яке на території Козацької держави мусило б діяти під керівництвом гетьмана; на період війни шведи отримували право дислокуватися у Стародубі, Мглині, Полтаві й Гадячі. Після поразки у битві під Полтавою 27 червня 1709 р. Карлу XII та І. Мазепі вдалося з невеликою кількістю своїх наближених, воїнів і запорожців переправитися на правий берег Дніпра й після кількадечного походу степом дістатися володінь турецького султана. Втікачі зупинилися на околицях Бендер. Тут, біля м. Бендери, 22 серпня 1709 р., І. Мазепа, пригнічений горем, помер.

Величезне значення для розуміння історичного розвитку української державності для студентів має вивчення «Конституції прав і свобод Запорозького Війська» (друге питання). У день виборів П. Орлика 5 квітня 1710 року в Бендерах було підписано договір під назвою

«Конституція прав і свобод Запорозького Війська» (Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорозького). Структура цієї конституції відповідала традиційній формі конституції. Вона мала преамбулу і 16 параграфів. У преамбулі зазначалося, що козаки походять від хозар і були першими християнами на Русі. Основним пунктом Конституції було проголошено незалежність України: наголошувалося, що в Україні повинна бути тільки православна церква, яка має залежати не від Московського патріархату, а від Константинопольського. Перші 6 пунктів мали загальнодержавне значення: п. 1 про релігію, п. 2 про територію та кордони, п. 3 про відносини з Кримом, п. 4 і 5 про Запорізьку Січ, пункти з 6 по 16 говорили виключно про Українську державність. Основний їхній зміст – незалежність України від Польщі та Москви. Передбачалося створення козацького парламенту, який мав скликатися тричі на рік. Крім генеральної старшини до нього мали входити представники від Запорізької Січі та по одному представникові від полків. Наявність козацького парламенту обмежувала гетьманську владу і робила з України конституційну державу. Конституція обмежувала права гетьмана на користь старшинської аристократії та точно встановлювала, якими прибутками міг користуватися гетьман. Конституція приділяла увагу також соціальному становищу міщан, селян і козаків.

Після гетьманства І. Мазепи Московська держава посилює свій наступ на права України з метою ліквідувати автономію українських земель (третє питання). Особливу увагу потрібно звернути на діяльність останніх українських гетьманів – Д. Апостола і К. Розумовського. Український історик О. Бойко виокремлює декілька періодів у ліквідації автономії України. Перший етап: Решетилівські статті та створення у травні 1722 р. Малоросійської колегії – центрального органу російської адміністрації. Вона мала перебувати у Глухові та складалася з 6 російських урядовців. Малоросійська колегія отримала право ділити з гетьманом владу. Після смерті влітку 1722 р. гетьмана І. Скоропадського Петро І взагалі заборонив вибори наступного гетьмана. Тому старшина визнала наказним гетьманом Павла Полуботка (1722 – 1724 рр.), який намагався чинити опір російській політиці ліквідації української автономії. Другий етап: відновлення гетьманства, повернення Україні частини її прав. У 1727 р. Малоросійську колегію скасували. Було дозволено вибори гетьмана. Ним став сімдесятирічний Миргородський полковник Данило Апостол (1727 – 1734 рр.). Третій етап охоплює 1734 – 1750 рр. і являє собою другу ліквідацію гетьманства, прискорення темпів інкорпорації України до складу Російської імперії. Після смерті Д. Апостола в 1734 р. у Петербурзі було прийнято ухвалу: нового гетьмана не обирати, а всю повноту влади передати тимчасовому державному органу, що дістав назву «Правління гетьманського уряду». До нього входило шість осіб: троє росіян та троє українців, очолив уряд князь О. Шаховський, а після нього – князь І. Барятинський. Четвертий етап охоплює 1750 – 1764 рр. і являє собою чергове відновлення гетьманства, тимчасове уповільнення процесу російської експансії. У 1750 р. в Україні повернувся інститут гетьманства. Останнім гетьманом стає Кирило Розумовський – брат фаворита нової імператриці Єлизавети Петрівни. «Правління гетьманського уряду» було розпущено. За К. Розумовського російський уряд уповільнив, але не припинив свого наступу на українську автономію. П'ятий етап охоплює 1764 – 1786 рр. і є періодом остаточної ліквідації царизмом української автономії. У 1762 р. до влади прийшла Катерина II. Вона проголосила жорсткий курс на централізацію держави, що означало ліквідацію всіх залишків автономії. Під час вивчення третього питання більш детально рекомендується охарактеризувати зруйнування Запорозької Січі, показати трагічну долю останнього кошового отамана П. Калнишевського. Необхідно детальніше зупинитись на тому, як склались подальші шляхи українського козацтва.

Готуючись до четвертого питання у розділі вивчення історії заселення та господарського освоєння Південної України, студентам потрібно ознайомитись (за вибором) з біографією та творчим доробком українських істориків: Н. Полонської-Василенко («Очерки по истории заселения южной Украины в середине XVIII века (1734–1775 гг.)»), В. Пірка («Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст.»), А. Бойка («Південна Україна останньої чверті XVIII століття: аналіз джерел»), О. Бачинської («Українське населення Придунайських земель: XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння»),

які займалися дослідженням історії Південної України. Надалі при вивченні цього питання рекомендується визначити шляхи та методи колонізації Півдня України (урядова та народна колонізація), охарактеризувати процес становлення народногосподарського комплексу Півдня України, назвати час заснування та етапи формування території міст Півдня України: Маріуполя, Херсона, Миколаєва, Одеси, Катеринослава. Наприклад, рекомендується зауважити, що після ліквідації Запорізької Січі та відвоювання Чорноморського узбережжя царський уряд став роздавати землі Південної України російським і українським поміщикам, урядовцям, офіцерам. Усього протягом 9 років – від 1795 до 1784 рр. – поміщикам було роздано 4,5 млн. десятин землі. Ці свої володіння поміщики заселяли головним чином втікачами з різних місць. Разом із урядовою колонізацією в процесі заселення Південної України основну роль відігравала народна колонізація – переселення на південь з різних місць селян, козаків, міщан. Основний потік поселенців ішов із Правобережжя; проте селилися там і втікачі з Лівобережної України та російських губерній. Водночас сюди прибували й іноземні колоністи, які втікали від гніту Туреччини й Австрії (болгари, греки, серби, молдовани та ін.). Також під час вивчення четвертого питання потрібно охарактеризувати процес інкорпорації правобережних земель до складу Російської імперії. Так, слід зазначити, що внаслідок Першого поділу Речі Посполитої (договір між Росією, Пруссією, Австрією було підписано 5 серпня 1772 р.) до складу Росії увійшли східнобілоруські землі з Полоцьком, Вітебськом та Мстиславлем, частина Ліфляндії. 23 січня 1793 р. після підписання угоди про II поділ Речі Посполитої Російська імперія отримала центральну частину Білорусії, Київське, Брацлавське і Подільське воєводства, східну частину Волинського воєводства. Пізніше, 3 січня і 24 жовтня 1795 р. російським урядом було оголошено про приєднання західної частини Волинського воєводства й західні частини Холмської землі та Белзького воєводства (III поділ Речі Посполитої) до російської держави. Таким чином, шляхом приєднання до складу Російської імперії більшості правобережних українських та білоруських земель було остаточно сформовано західний кордон Російської імперії.

Ключові поняття теми:

Воєвода – представник царського уряду на місцях. У Слобідській Україні воєводи як правителі міста існували з початку заселення краю і впродовж XVIII ст. Офіційно головним обов'язком воєвод була військова оборона від нападів татар, догляд за фортецею і нагляд за російськими служилими людьми. Фактично влада воєвод була значно ширшою: вони були представниками царизму в Україні та втручалися в політичне та адміністративне життя, що нерідко призводило до суперечок з козацькими полковниками. Найстаршими були білгородські воєводи: від них залежали й слобідські полковники, вони стверджували полковничі вибори у Слобожанщині, пропонували своїх кандидатів.

Дике поле – історична назва нерозмежованих і малозаселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дністра на заході, нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на сході від лівої притоки Дніпра – Самари – і верхів'їв притоку Південного Бугу – Синюхи та Інгула до Чорного й Азовського морів та Криму на півдні.

Дніпровська лінія – система прикордонних укріплень, збудована 1768-1774 рр. для оборони південних кордонів Російської імперії від нападів турків і татар. Будівництво Дніпровської лінії розпочалось у зв'язку з переміщенням кордонів Росії та втратою оборонного значення Української лінії. Простягалась територією України майже на 200 км. від Дніпра до Азовського моря вздовж річок Конки і Берди. Складалася з окремих фортець та суцільно укріпленої лінії між верхів'ями цих річок. Фортеці на Дніпровській лінії (Олександрівська, Микитинська, Григорівська, Кирилівська, Олексіївська, Захарівська, Петрівська) були розміщені на відстані близько 30 км. одна від одної. Охоронну службу в фортецях несли козаки. Після приєднання в 1783 р. Кримського ханства до Росії втратила своє воєнно-стратегічне значення.

Гетьманщина – напівофіційна назва значної території України, де з середини XVII ст. (з 1667 р. до 1764 р.) поширювалася влада гетьманського уряду (нинішнє Поділля, Київщина,

Чернігівщина, частина Полтавщини та Сумщини). Це поняття означало суспільно-політичний лад, територію. Після «Вічного миру» 1686 р. між Росією та Річчю Посполитою термін «Гетьманщина» вживався щодо всієї Лівобережної України разом із Києвом.

Губернія (від лат. – правитель) – вища адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії. Вперше встановлена у 1708 р. указом Петра I, за яким територію Московської держави було поділено на 8 губерній. Дві з них – Київська та Азовська – займали частину території України. Створення губерній на українських землях було пов'язано з намаганням царського уряду організувати паралельні до гетьманської адміністрації органи влади. Очолював губернію губернатор, який поєднував адміністративні, судові та фінансові функції. З 1710 губернії поділяються на долі, а з 1719 р. – на провінції, а провінції, у свою чергу, – на дистрикти. За «Установленням про губернії» 1775 р., яке поширювалося на Україну з 1781 р., у кожній губернії створювалося губернське правління у складі губернатора, двох губернських радників і губернського прокурора.

Інкорпорація – 1) об'єднання в збірники або зібрання чинних нормативно-правових актів у певній послідовності без зміни змісту; 2) включення окремих територій до певної держави.

Паланка – адміністративно-територіальна одиниця (округ) у Новій Січі (1734-1775). Напередодні ліквідації Нової Січі було 8 паланок (на правову березі Дніпра – Кодацька, Бугогардівська, Інгульська (або Перевозинська), на лівому – Протовчанська, Орельська, Самарська, Кальміуська, Прогнойська). Населення паланки за своїм соціальним станом поділялося на козаків і посполитих (селян). На чолі паланки стояв призначуваний Кошем полковник з військово-адміністративними та судовими функціями.

Слобідські козацькі полки – військові й адміністративні одиниці в Слобідській Україні: Ізюмський, Острогозький, Охтирський, Сумський, Харківський. До XVIII ст. вони були підпорядковані спочатку Розрядному, а з 1688 р. – Посольському приказам, а також певною мірою підкорялися воєводам, що знаходилися в слобідських полкових містах. З 1708 р. підпорядковувалися азовському генерал-губернатору, з 1718 р. – київському і воронезькому, з 1726р. – Військовій колегії. У 1765 р. були реорганізовані в регулярні – гусарський та уланський полки.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Іван Мазепа. Оцінка його діяльності в історичній літературі.
2. Пакти і Конституція прав і вільностей Запорізького Війська 1710 року.
3. Петро Калнишевський – останній кошовий отаман Війська Запорозького.
4. В. Пірко та його праця «Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст.» (2004 р.).
5. Поділи Польщі та їх вплив на історичну долю Правобережної та Західної України.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте діяльність гетьмана І.Мазепи.
2. Розкрийте причини шведсько-українського союзу 1708 р.
3. Які наслідки для України мав перехід І.Мазепи і частини козацтва на бік Карла XII?
4. Коли вийшов «Маніфест до малоросійського народу» про звільнення К.Розумовського від гетьманства?
5. Коли розпочалася колонізація степової України та які наслідки вона мала?
6. Коли і в результаті яких подій відбулося приєднання території Кримського ханства до Російської імперії?
7. Яке значення для України і Росії мало приєднання Криму?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Економічна політика Петра I та її вплив на економіку України.
2. Полтавська битва та її значення для подальшої історичної долі України.
3. Ліквідація самобутнього козацького устрою Слобідської України.
4. Заснування Нової Сербії та Слов'яносербії.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д.Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.175-184
2. Гончарук П.С. Історія України з найдавніших часів до початку XX століття : навч. посіб. [Текст] / П.С. Гончарук. – 2-ге вид. – К. : ЦУЛ, 2009. – С.251-364.
3. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.92-111.
4. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп. перер. – К. : Алерта, 2006. – С.190-217.
5. Лазарович М.В. Історія України : навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.189-231.

Додаткова:

1. Горобець В.М. Старшина Гетьманщини : неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви [Текст] / В.М. Горобець // Український історичний журнал. – 2012. – №4. – С.52-66.
2. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734-1775 рр.) [Текст] / В.О. Голобуцький. – Дніпропетровськ : Січ, 2004. – 420 с.
3. Гуржій О.І. Іван Скоропадський / О.І. Гуржій. – К. : Альтернативи, 2004. – 309 с.
4. Даниляк П.Г. Барська конфедерація: хід подій та наслідки: [про події 1768-1772 рр. на теренах Речі Посполитої] [Текст] / П.Г. Даниляк // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.134-145.
5. Журбелюк Г. Орликова Конституція і вияви ментальності українства : (до 300-ї річниці першої української Конституції) [Текст] / Г. Журбелюк // Київська старовина. – 2009. – №3. – С.38-39.
6. Коляда І. А. Кирило Розумовський [Текст] / В.І. Милько, І.А. Коляда. – К. : Укрвидавполіграфія, 2012. – 126 с.
7. Крупницький Б.Д. Гетьман Мазепа та його доба [Текст] / Б.Д. Крупницький ; пер. з нім., передм., прим. О.К. Струкевича. – К. : Грамота, 2008. – 351 с.
8. Павленко С. Героїчна оборона гетьманської столиці (Батурина) [Текст] / С. Павленко // Пам'ять століть. Україна. – 2009. – №3-4. – С.46-58.
9. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / В.О. Пірко. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2004. – 223 с.
10. Сокирко О.Г. Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 р. [Текст] // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.40-51.
11. Станіславський В.В. Іван Мазепа в таборі Карла XII: турецький вектор дипломатичної діяльності [Текст] / В.В. Станіславський // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.39-49.
12. Чухліб Т.В. Козацтво Правобережної України в міжнародних відносинах під час Північної війни 1700-1721 рр. [Текст] / Т.В. Чухліб // Український історичний журнал. – 2011. – №1. – С.4-33.
13. Чухліб Т.В. Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами : дилема вибору протекції. [Текст] / Т.В. Чухліб // Український історичний журнал. – 2009. – №2. – С.16-39.
14. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи : Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Тарас Чухліб; Ін-т історії України НАН України, НДІ козацтва. – 2-е вид., доопрац. – К. : Арістей, 2005. – 639 с.
15. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи, (1663-1713) / Т.В. Чухліб; НАН України; Ін-т історії України. – К. : Києво-Могилянська Академія, 2004. – 284 с.

Практичне заняття № 4. Боротьба за відродження державності України (1917-1920 рр.)

План

1. Початок Української національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр. Виникнення та діяльність Української Центральної Ради.
2. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського.
3. Встановлення влади Директорії: відродження та занепад УНР.
4. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях. ЗУНР.
5. Встановлення радянської влади в Україні. Політика «воєнного комунізму». Радянсько-польська війна 1920 р.
6. Завершення громадянської війни на території України. Основні результати й уроки революційних подій 1917– 1920 рр.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Висвітлення цього питання доцільно пов'язати з матеріалами попередньої теми (причини й результати революції 1905–1907 рр., наслідки для Росії Першої світової війни), визначити основні причини Лютневої 1917 р. революції, згадати зі шкільного курсу всесвітньої історії особливості політичної ситуації в Росії після повалення самодержавства («двовладдя»), а надалі проаналізувати особливості політичної ситуації в Україні. Також потрібно зазначити, що ключову роль у створенні Центральної Ради (4 березня 1917 р.), у зміцненні та визначенні основних напрямів діяльності відіграли три провідні українські партії: Українська соціал-демократична робітничка партія (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш), Українська партія соціалістів-революціонерів (М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал) та Українська партія соціалістів-федералістів (Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Ніковський). Час правління Центральної Ради, залежно від домінантних у державотворчому процесі ідей, фахівці поділяють на два етапи: автономістичний (березень 1917 р. – січень 1918 р.) та самостійницький (січень – квітень 1918 р.). Протягом своєї діяльності Центральна Рада прийняла I, II, III, IV Універсали та Конституцію УНР, які продовжили формування державотворчих традицій в Україні. Доба Центральної Ради продемонструвала як сильні, так і слабкі сторони революції. До перших слід віднести проголошення Української Народної Республіки, її незалежність; до інших – відсутність необхідного політичного і державного досвіду у керівників Центральної Ради, негативне ставлення їх до створення регулярної армії, а головне – запрошення німців для допомоги у справі наведення ладу в Україні.

У межах вивчення другого питання слід охарактеризувати гетьманський режим, основні напрями його внутрішньої та зовнішньої політики, її успіхи і невдачі. Необхідно зазначити, що Державний переворот 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся безкровно і фактично був підтриманий громадськістю. 30 квітня 1918 р. було проголошено Українську Державу (замість УНР) на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Очоливши гетьманат, П.Скоропадський зосередив у своїх руках усю повноту влади. Він призначав отамана (голову) Ради міністрів, контролював зовнішньополітичну діяльність держави, міг оголошувати воєнний чи особливий стан, проводити амністію тощо. Історики констатують факт певних позитивних зрушень в економіці в період гетьманату. Це, перш за все, підтримка вільного підприємництва, створення державного бюджету, відкриття кількох українських банків та бірж, введення в обіг грошової одиниці – гривні, відновлення залізничного руху. Певні успіхи були досягнуті в галузі культури та освіти: відкрито два державних університети у Києві та Кам'янці-Подільському, Українську Академію Наук на чолі з В. Вернадським, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, Український театр драми та опери тощо. У більшості шкіл запроваджено українську мову. Значними були досягнення гетьманату у зовнішній

політиці. Він мав дипломатичні стосунки, крім Німеччини та Австрії, зі Швейцарією, Болгарією, Польщею, Фінляндією, Туреччиною і навіть з Російською Федерацією. Поразка країн Четвертого союзу у світовій війні в листопаді 1918 р., спроби переорієнтувати Україну на федерацію з найбільшою Росією значно послабили гетьманський режим.

Відповідно до назви третє питання повинно стосуватися всебічного дослідження історії Директорії УНР. Потрібно зазначити причини формування опозиції Гетьманату, розкрити мету створення Директорії та перерахувати основні функції, якими вона наділялась. Також рекомендувалося охарактеризувати основні напрями діяльності Директорії та причини її поразки. Так, необхідно зазначити, що 13 листопада 1918 р. для керівництва повстанням проти гетьманської влади було створено Директорію УНР у складі таких осіб: В. Винниченка (голова), С. Петлюри, Ф. Швеця, А. Макаренка, П. Андрієвського. Значна частина гетьманських військ перейшла на бік Директорії. Одним з основних заходів Директорії було формування Трудового конгресу – свого роду тимчасового парламенту, обраного з робітників, селян і трудової інтелігенції – усього 528 осіб. Перша сесія Трудового конгресу, яка відбулася в Києві у січні 1919 р., затвердила Акт злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки і передала тимчасово законодавчу і виконавчу владу Директорії, яка перетворилася фактично на особисту диктатуру С. Петлюри. У квітні 1920 р. С. Петлюра як голова Директорії підписав угоду з Польщею про спільну боротьбу проти більшовиків, що знаходились у той час на Україні. 25 травня – 7 червня 1920 р. було вчинено спільний воєнний похід на Київ, але він був невдалим. 21 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір між Польщею, з одного боку, і Радянською Росією та УСРР – з іншого, згідно з яким до Польщі відійшли західноукраїнські землі та було покладено кінець існуванню УНР.

На початку розгляду четвертого питання доречно нагадати матеріал з попередньої теми («Україна під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій наприкінці XVIII ст. – початку XX ст.»), пов'язавши його з відомостями шкільного курсу всесвітньої історії (поразка у війні та розпад Австро-Угорщини), після чого перейти до характеристики новоутвореної ЗУНР, її взаємовідносин з УНР і Польщею. Згадуючи про «Акт Злуки» УНР і ЗУНР, слід показати його символічно-міфологізоване і реальне значення. Висвітлюючи українсько-польську війну, варто визначити причини поразки ЗУНР у Галичині, згадати подальшу долю Буковини і Закарпаття. Наприкінці відповіді потрібно розглянути діяльність УГА в 1919-1920 рр., після її відступу на Наддніпрянську Україну: спільний з С. Петлюрою похід на Київ, угоду з Денікіним, ліквідацію УГА. Потрібно зазначити, що в умовах глибокої кризи Австро-угорської імперії 18 – 19 жовтня 1918 р. у Львові відбулося представницьке зібрання українських послів до парламенту та крайових сеймів Східної Галичини і Буковини, єпископату, делегатів українських партій, яке обрало Українську Національну Раду на чолі з адвокатом Є. Петрушевичем. У ніч на 1 листопада майже 1,5 тисячі українських вояків на чолі з сотником Українського січового стрілецтва Д. Вітовським оволоділи Львовом і встановили українську владу у місті. 1 листопада у Львові були вивішені звернення Національної Ради до населення про створення Української держави. 11 листопада сформовано уряд – Тимчасовий державний секретаріат, на чолі з К.Левицьким, а вже через два дні, 13 листопада, було затверджено конституційні основи новоствореної держави, яка отримала назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР) з територією 70 тис. кв. км і населенням майже 6 млн. осіб. Президентом республіки став Євген Петрушевич. Пізніше було прийнято рішення про об'єднання УНР та ЗУНР. Урочисте проголошення Акту з'єднання відбулося на Софіївському майдані у Києві 22 січня 1919 р. Тоді ж ЗУНР було перейменовано у Західну область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Однак ця історична подія мала декларативний характер і до справжнього об'єднання справа не дійшла. Фактично ЗУНР продовжувала діяти як окреме державне утворення. У квітні 1920 р. голова УНР С. Петлюра уклав договір з Польщею, згідно з яким відмовився від претензій на Західну Україну. Більшість її земель (Східна Галичина, Північна Буковина, Холмщина, Закарпаття) так і не змогли отримати незалежність.

Відповідно до назви п'ятого питання студенти потрібно наголосити, що Українська радянська держава була утворена в грудні 1917 р. на I Всеукраїнському з'їзді Рад. Одночасно був обраний вищий розпорядчий і законодавчий орган влади на період між з'їздами Рад – Центральний виконавчий комітет (ЦВК) на чолі з Ю. Медведєвим. 17 грудня 1917 р. ЦВК сформував уряд, Народний Секретаріат, який очолив М. Скрипник. Місцевими органами радянської влади проголошувалися губернські, повітові, волосні, сільські та міські ради робітничих, селянських і солдатських депутатів та надзвичайні органи влади – ревкоми, військревкоми, надзвичайні комісії. Перша радянська влада протрималася до березня 1918 р., коли більшовицьку армію витіснили з України німецько-австрійські війська, які відновили УНР. 28 листопада 1918 р. у Курську більшовики створили Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Ю. П'ятаковим. За допомогою російських радянських військ цей уряд 6 січня 1919 р. захопив Харків і проголосив Україну Українською Соціалістичною Радянською Республікою (УСРР). 29 січня 1919 р. ЦВК, який очолював В. Затонський, призначив новий уряд – Раду Народних Комісарів (Раднарком) на чолі з Х. Раковським. В економічній політиці РНК України за російським шаблоном дотримувалася принципів «воєнного комунізму»: форсована націоналізація промисловості, встановлення державного контролю над виробництвом, запровадження загальної трудової повинності та продрозкладки у сільському господарстві, заборона свободи торгівлі.

Підбиваючи підсумки розгляду теми, слід згадати причини революції та громадянської війни і співвіднести їх з реальними результатами, визначити основні чинники, що сприяли перемозі більшовиків і призвели до поразки їх основних супротивників (білогвардійців, націонал-державницьких сил різного спрямування, іноземних окупантів, повстанського руху).

Ключові поняття теми:

Акт Злуки – об'єднання двох суверенних українських держав – УНР і ЗУНР – в одну Українську Народну Республіку. Обоюстороннє прагнення до державного об'єднання всіх українських земель проявилось у практичних діях Директорії УНР та керівництва ЗУНР.

Варшавський договір 1920 р. – договір Директорії УНР з урядом Речі Посполитої Польської про взаємне визнання, розмежування території, спільні антирадянські дії та основи міждержавних стосунків. В. д. був оформлений двома основними документами: політичною конвенцією від 22 квітня 1920 р. і військовою конвенцією від 24 квітня 1920 р, що вважалася інтегральною частиною політичної конвенції.

Земельні комітети – організації, утворені Тимчасовим урядом для проведення **земельної** реформи (в Україні – у кінці травня-червні 1917 р.). На осінь 1917 р. тут діяло 9 губернських, 94 повітових і 1528 волосних земельних комітетів. Після повалення Тимчасового уряду Центральна рада поклала на них обов'язки нагляду за поміщицькими господарствами, закликавши відкласти розв'язання земельного питання до Українських установчих зборів, але низові комітети подекуди розпочали розподіл поміщицької землі та майна. Ліквідовані гетьманом П. Скоропадським у квітні-травні 1918 р.

Еміграція (лат. – виселення, виїзд) – добровільне або вимушене переміщення населення з однієї країни до іншої з метою постійного або тимчасового перебування в ній. Еміграція може бути тривалою – з метою постійного поселення; тимчасовою – емігрант після певного часу повертається на Батьківщину; і сезонною – у певні пори року чи на періодичні заробітки.

Інтервенція (з гр. – втручання) – втручання однієї чи декількох держав у внутрішні справи іншої держави або в її відносини з третьою державою. Інтервенція буває військовою, економічною, дипломатичною.

«Керзона лінія» – умовна назва лінії, яку Найвища Рада держав Антанти прийняттям «Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав з приводу східного кордону Польщі» визнала 8 грудня 1919 р. східним кордоном Польської держави. Проходила від Гродно на Ялівку, Немирів, Брест-Литовськ, Дорогуськ-Устилуг, на схід від Хрубешова через Крилув і далі на захід від Рави-Руської та на схід від Перемишля до Карпат. «Керзона

лінія» не відповідала етнічним районам Польщі, залишала під контролем Варшави значну частину українських етнічних територій (Посання, Підляшшя, Холмщину й Лемківщину), на що постійно вказували представники делегації Української Народної Республіки на засіданнях територіальної комісії Паризької мирної конференції (1919-1920).

Комітети бідноти (комбіди) – організації сільської бідноти. В Україні почали створюватися в процесі ліквідації Директорії як осередки Радянської влади на селі, за винятком територій, де діяли Ради чи ревкоми. Сільські комітети бідноти обиралися у складі трьох осіб на загальних зборах чи сходах, волосні – у складі 5-7 чоловік на волосних з'їздах. На початок червня 1919 р. комітети бідноти охоплювали більше половини сіл України. Їх головними завданнями були зміцнення революційного порядку в селах, допомога військоматам у проведенні мобілізації до Червоної армії, забезпечення армії та промислових центрів країни продовольством, здійснення аграрних законів радянської влади. Діяли до створення комітетів незаможних селян.

Махновщина – масовий повстанський рух селянства України в роки Громадянської війни. Назву дістав за прізвиськом лідера руху – Н. Махна. Виник у період окупації України німецькими і австро-угорськими військами як реакція на визиск села та непопулярну серед хліборобів політику гетьмана Скоропадського. Махновці вели безкомпромісну боротьбу з режимами гетьмана Скоропадського, Денікіна та Врангеля. На ґрунті цієї боротьби махновці неодноразово ставали союзниками більшовиків у відновленні радянської влади, входили до складу Червоної армії, але тричі були оголошені поза законом. Розходження махновського повстанства з більшовизмом мало глибокий соціальний підтекст, який полягав у негативному ставленні села до політики воєнного комунізму та більшовицької диктатури.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Зовнішня політика Центральної Ради. Брест-Литовський договір.
2. В. Винниченко і С. Петлюра: порівняльний аналіз політичних поглядів.
3. Розпад Австро-Угорщини і проголошення ЗУНР.
4. Акт злуки УНР і ЗУНР в історії українського народу.
5. Повстанський рух в Україні в роки громадянської війни. Революційна повстанська армія України (Н. Махно).

Запитання для самоконтролю:

1. Чому в Україні, на відміну від Росії, після повалення царизму виникло не дві, а три форми влади?
2. Хто був ініціатором створення Центральної Ради?
3. Якими були відносини між Центральною Радою та Тимчасовим урядом влітку-восени 1917 р.?
4. Визначте причини, що сприяли встановленню влади гетьмана П. Скоропадського.
5. Якою була внутрішня та зовнішня політика уряду гетьмана П. Скоропадського?
6. Коли було відкрито Українську академію наук? Хто став її першим президентом?
7. Які причини поразки Української національно-демократичної революції?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Національна політика Центральної Ради. Закон про національно-персональну автономію.
2. Конституція УНР 1918 р., її структура, зміст та історичне значення.
3. Утворення УРСР та прийняття її першої Конституції 1919 р.
4. Окупація західноукраїнських земель Польщею.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.316-367.
2. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.161-173
3. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп. перер. – К. : Алерта, 2006. – С.272-314.
4. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.325-390.

Додаткова:

1. Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. [Текст] / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2009. – №6. – С.35-47.
2. Бойко О.Д. Політичне протистояння Української Центральної Ради і більшовиків (жовтень – грудень 1917 р.) [Текст] / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.11-21.
3. Бойко О.Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917-1918 рр.) [Текст] / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2008. – №1. – С.31-46.
4. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: період становлення [Текст] / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С.23-46.
5. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни [Текст] / В.М. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – №4. – С.38-56.
6. Гай-Нижник П.П. Державний переворот 29 квітня 1918 р. : причини та перебіг захоплення влади П.Скоропадським [Текст] / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С.132-164.
7. Гай-Нижник П. Заснування Центральної Ради та її перші заходи у фінансовій сфері (березень-червень 1917 р.) [Текст] / П.П. Гай-Нижник // Київська старовина. – 2006. – №6. – С.27-35.
8. Горак В.С. Григор'євський повстанський рух (серпень 1918 – серпень 1919 рр.) : питання історіографії [Текст] / В.С. Горак // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С.154-177.
9. Дацків І.Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. [Текст] / І.Б. Дацків // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.121-137.
10. Дацків І.Б. Дипломатичні стосунки Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України [Текст] / І.Б. Дацків // Український історичний журнал. – 2009. – №3. – С.108-122.
11. Пиріг Р.Я. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні : проблеми взаємовідносин (лютий – квітень 1918 р.) [Текст] / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С.47-63.
12. Реєнт О.П. Проголошення ЗУНР : проблем легітимації [Текст] / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.4-11.
13. Солдатенко В.Ф. Третій Універсал Центральної Ради і плани федеративного переустрою Росії [Текст] / В.Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 2003. – №4. – С.3-10.
14. Ульяновський В.І. Гетьман Павло Скоропадський і справа заснування Української академії наук [Текст] // В.І. Ульяновський // Український історичний журнал. – 2008. – №6. – С.26-38.
15. Янковська О.В. Культурне життя в Україні в період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) [Текст] / О.В. Яновська // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С.105-108.

Практичне заняття № 5. Україна між двома світовими війнами (1921-1939 рр.)

План

1. Нова економічна політика. Україна і створення СРСР.
2. Національна політика більшовиків в Україні. Причини коренізації. Українізація.
3. Трагедія соціалістичної модернізації. Індустріалізація. Стратегія прискореного розвитку важкої промисловості.
4. Колективізація сільського господарства. Голодомор 1932 – 1933 рр.
5. Масові репресії. Розстріляне відродження. Терор 1937 – 1938 рр.
6. Західноукраїнські землі у 20 – 30-ті роки XX століття. Національна політика Польщі на окупованих територіях.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Під час підготовки першого питання необхідно чітко визначити причини переходу від політики «воєнного комунізму» до непу. З'ясувати особливості переходу до нової економічної політики в Україні. Визначити і проаналізувати головні ознаки непу, насамперед, - упровадження продовольчого податку, денационалізацію середньої та дрібної промисловості, дозвіл на приватну торгівлю. Висвітлити результати грошової реформи Г.Я. Сокольнікова. Слід чітко зрозуміти істинну сутність хлібозаготівельних криз, особливо кризи 1927 – 1928 рр. З'ясувати причини згортання непу й остаточного переходу до адміністративно-командних методів господарювання. Наприклад, студенти повинні зазначити, що курс на реформування економічної системи було затверджено на X з'їзді РКП(б), який у березні 1921 р. прийняв постанову «Про заміну розкладки натуральним податком». Запровадження непу в промисловості розпочалося з переведення державних підприємств на самофінансування та господарський (комерційний) розрахунок. З метою зацікавлення робітників у результатах виробництва як основна форма винагороди за працю відновлювалася заробітна плата. Інша суттєва складова непу в промисловості – часткова її денационалізація. Влітку 1921 р. було повністю припинено одержавлення дрібних підприємств, частина з них поверталась колишнім власникам. Кожний громадянин отримав юридично оформлену можливість вільно займатися кустарними промислами, а також організовувати промислові підприємства з певною чисельністю персоналу (як правило, 10 – 20 осіб). Важливе значення для відбудови та розвитку господарства, переведення економіки на ринкові засади мало створення стійкої грошової системи і стабілізація карбованця.

У другому питанні потрібно акцентувати увагу на причинах упровадження більшовицьким урядом політики коренізації, її головних напрямках і заходах. Прослідкувати досягнення українізації у політичному та громадському житті республіки: у державному і партійному діловодстві, в армії, у системі освіти, у видавничій галузі, у засобах масової інформації та мистецтві. Вивчаючи друге питання, потрібно зазначити, що початок політиці коренізації поклав XII з'їзд РКП(б) (квітень 1923 р.), який затвердив політику коренізації як офіційну політику партії. Здійснення її покладалося на компартії національних республік. Починати політику коренізації треба було передусім із залучення до партійних і радянських апаратів місцевих кадрів. У липні – серпні 1923 р. РНК УСРР видала декрети «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» та «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови», за якими українська мова запроваджувалася в усіх типах шкіл та органах державного управління з визначеними термінами їх українізації. Для практичного керівництва політикою українізації була створена спеціальна комісія на чолі з В. Затонським, до якої також увійшли В. Чубар, М. Скрипник, О. Шумський та ін. Українізація не означала примусової націоналізації національних меншин. Для забезпечення потреб представників інших народів національних

меншин, які проживали компактно, під керівництвом Комісії у справах меншостей ВУЦВК (1924 – 1930 рр.) відбулося національне районування території республіки. Було організовано 12 національних районів (німецьких, болгарських, російських і польських), 167 російських, 153 німецьких, 115 польських, 86 єврейських, 27 грецьких, 24 болгарських національних сілрад.

У четвертому питанні рекомендується всебічно проаналізувати головні напрями проведення форсованої індустріалізації. Висвітлити зміст Першого та Другого п'ятирічних планів розвитку народного господарства. Так, студенти повинні акцентувати свою увагу на тому, що соціально-економічна стабілізація, яка була досягнута за роки НЕПу, дозволила більшовикам у грудні 1925 р. на XIV з'їзді ВКП(б) взяти курс на індустріалізацію, що передбачало перетворення СРСР з аграрної країни на високорозвинену промислову державу. У грудні 1927 р. відбувся XV з'їзд ВКП(б). На ньому був прийнятий п'ятирічний план розвитку народною господарства (1927/28 – 1932/33 рр.). З 1929 р. партія перейшла до авантюристичної політики комуністичного штурму в промисловості, яка називалась «великим стрибком», або індустріалізацією. Продиктований Сталіним темп зростання промислового виробництва за три роки мав сягнути 38 %. Ціною неймовірних зусиль народних мас у роки перших п'ятирічок було зроблено дуже багато. Капіталовкладення в основні промислові фонди України зросли з 438 млн. у 1929 р. до 1229 млн. крб. у 1932 р. (тоді як раніше, за 1921 – 1928 рр., становили 761 млн. крб.). Це дозволило за чотири роки подвоїти потужності важкої промисловості. З 35 виробничих гігантів вартістю понад 700 млн. крб. кожний на Україні було розміщено 12. Це «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», Дніпрогес, «Краммашбуд» і Харківський тракторний завод. Були реконструйовані Луганський паровозобудівельний, Макіївський, Дніпропетровський, Дніпродзержинський і Алчевський металургійні заводи.

У четвертому питанні викладач рекомендує студенту розкрити причини, характер і головні етапи впровадження політики колективізації сільського господарства в СРСР та УСРР (УРСР). Потрібно зазначити, що лозунг суцільної колективізації було прийнято на листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) 1929 р. Планувалося закінчити колективізацію на Україні восени 1931 року або навесні 1932 року. У грудні 1929 р. Сталін поставив неіснуючу проблему «ліквідації куркульства як класу». Метод протиставлення одних іншим («куркуль – бідняк») Сталін застосував у січні 1928 р. під час свого відрядження до Сибіру, де він стимулював прямі реквізиції зерна, як у часи «воєнного комунізму». До кінця 1932 р. в Україні було колективізовано 70 % господарств, 80 % посівних площ. У 1935 р. – вже 93 % селянських господарств і 98 % посівних площ. Прямими наслідками політики колективізації були знищення існуючого селянського укладу, дезорганізація сільськогосподарського виробництва, голодомор 1932 – 1933 рр., у результаті якого Україна втратила за різними оцінками від 3 до 10 млн. осіб. Колективізація сільського господарства прискорювала формування адміністративно-командної системи управління економікою.

Відповідь на п'яте питання доцільно розпочати з визначення термінів «тоталітарний режим» і «сталінізм», характеристики їх головних ознак, причин та етапів встановлення тоталітарного режиму в СРСР. Відповідно до класифікації політичних режимів, що була запропонована К. Фрідрихом та З. Бжезинським, головними ознаками тоталітарного режиму виступали безмежна влада одноосібного лідера, який спирався на партійно-державний апарат; бюрократизація суспільного життя; однопартійна диктатура; політичне відчуження громадян від управління державою; тоталітарний ідеологічний контроль партії над усіма сферами суспільного життя. Надалі студент, спираючись на знання зі всесвітньої історії, під керівництвом викладача має порівняти тоталітарні режими в СРСР та Німеччині. Також у п'ятому питанні необхідно охарактеризувати причини, головні напрями і наслідки «Великого терору» 1937 – 1938 рр. Висвітлити проблему масових репресій проти української інтелігенції. Так, потрібно зазначити, що на Україні сталінські репресії поділялись на три хвили: 1928 – 1931 рр.; 1932 – 1936 рр.; 1937 – 1938 рр. З метою штучного розпалення боротьби проти «націоналістичних» настроїв, у 1929 – 1930 рр. каральні органи сфальсифікували процес над неіснуючою «Спілкою визволення України» (СВУ). Звинувачені були віце-президент ВУАН,

заступник голови Центральної ради С.Єфремов, академік М. Слабченко, історик О. Гермайзе, педагог В. Дурдуківський, письменники Л. Старицька-Чехівська, А. Ніковський, що був міністром закордонних справ УНР, колишній голова Уряду УНР В. Чехівський. Весною 1930 р. у Харкові були засуджені 45 членів «СВУ» до різних строків тюремного ув'язнення. Згодом більшість з них було розстріляно згідно з рішенням сталінських «трійок».

Виклад змісту шостого питання варто розпочати із характеристики політико-правового становища Галичини, Буковини та Закарпаття напередодні та після розвалу Австро-Угорської імперії. Після цього потрібно зосередити свою увагу на соціально-економічному та політичному становищі Галичини у складі Польщі та зазначити, які наслідки мало прийняття 14 березня 1923 р. у Парижі рішення про визнання суверенітету Польщі над Східною Галичиною. Саме з цього часу польський уряд став проводити політику інкорпорації, яка передбачала створення однонаціональної держави шляхом примусової асиміляції національних меншин. З цією метою, незважаючи на аграрне перенаселення Східної Галичини, сюди спрямовувалися польські колоністи – «осадники» (200 тис), яким надавалися кращі землі, фінансова допомога. Це загострювало міжнаціональні відносини і земельну проблему. Польський уряд розділив територію країни на дві частини: Польщу «А» (коронні польські землі) і Польщу «Б» (східні креси – Західна Україна та Західна Білорусь). Польща «А» мала привілейоване становище, сюди спрямовувалися основні інвестиції держави. У 1930 р. відносини між українським селянством і польськими осадниками різко загострилися. Було зареєстровано 2200 підпалів майна польських колоністів та інших дій проти них. У відповідь уряд вдався до репресій, названих «пацифікацією» (заспокоєнням), яка охопила 500 сіл. Наприкінці 30-х років ХХ ст. центр західноукраїнського національного життя тимчасово перемістився до Закарпатської України.

Ключові поняття теми:

«Воєнний комунізм» (1918 – 1921 рр.) – система надзвичайних соціально-економічних, власне політичних та ідеологічних заходів російських більшовиків з метою швидкого революційного переходу до соціалізму та комунізму, пов'язаних з умовами воєнної інтервенції, громадянської війни та завданнями світової пролетарської революції. В Україні здійснювався з 1919 р. Провідна ланка політики воєнного комунізму в економіці – продрозкладка як система державних заготівель сільськогосподарських продуктів, заміна вільної торгівлі централізованим розподілом шляхом примусового вилучення продуктів у селян; зрівнялівка в оплаті праці; фактична ліквідація грошового обігу; революційний перехід до соціалістичного ладу шляхом одержавлення власності; націоналізація підприємств; у політичному житті – перетворення рад із представницьких органів на органи диктатури пролетаріату (фактично – більшовицької верхівки), масова заміна Рад ревкомаами, комбідами; переслідування опозиційних партій.

Голодомор – соціально-господарське явище, що виявляється у позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної та соціальної структури населення регіонів, а інколи і країн. Голодомор виникає внаслідок неврожаю, зумовленого природними причинами (посуха, повінь, морози, нищення посівів шкідниками та ін.), наслідками воєн, недосконалістю господарської системи. В окремих випадках голодомор організовується штучно з метою винищення певних груп населення, а інколи цілих народів для досягнення політичних цілей. Особливо трагічним для українського населення був голодомор 1932 – 1933 рр., який став наслідком застосованого під час суцільної колективізації сільського господарства терору голодом.

ДНПРОГЕС – найбільша гідроелектростанція Дніпровського каскаду (на Запоріжжі), первісток соціалістичної індустрії, побудована в 1927-1932 рр. за планом ГОЕРЛО. Проектної потужності досягла в 1939 р.

Колективізація сільського господарства – процес докорінної перебудови аграрного сектора, ініційований більшовицьким керівництвом наприкінці 1920-х рр. Передбачав перетворення дрібних індивідуальних господарств на колективні підприємства (колгоспи) для встановлення

цілковитого контролю держави над сільськогосподарським виробництвом і використання його ресурсів та потенціалу для модернізації всього виробництва.

Комітети незаможних селян (комнезами) – організації незаможних селян України в 1920 – 1933 рр., утворені з ініціативи ЦК КП(б)У. Об'єднували селян, що мали до трьох десятин землі. Якщо комбіді були органами державної влади, то комітети незалежних селян – громадськими організаціями. Основне їх завдання полягало у сприянні радам і волосним виконкомам у здійсненні земельної та продовольчої політики радянського уряду, у культурно-освітній роботі на селі, у сприянні Червоній Армії щодо ліквідації заможних селян (т.зв. куркулів) як класу, у масовій колективізації сільського господарства. З перемогою колгоспного ладу існування комітетів незаможних селян стало недоцільним. Постановою ВУЦВК від 8 березня 1933 р. вони були ліквідовані.

Пацифікація (від лат. – умиротворення, заспокоєння) – офіційна назва масових репресій щодо українського населення Галичини, проведених урядом Польщі восени 1930 р. за допомогою каральних загонів.

Розкуркулення – складова частин здійснення сталінської насильницької колективізації, кампанія експропріації селянських господарств у 30-ті рр. XX ст. Здійснювалася на основі постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств». Формально спрямована проти найзаможніших селян, на практиці вилилися у репресії проти середняків і тих селян, які не бажали йти у колгоспи.

Українізація – процес відродження соціально-політичного, економічного, духовного життя України на принципах національної ідеї; форма коренізації як напряду національної політики більшовицької партії з середини 20-х до початку 30-х років XX ст. Здійснювалася шляхом підготовки, виховання й висування кадрів корінної національності у партійний апарат і державні органи та формування національної культури.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Союзний договір від 30 грудня 1922 р. та його оцінка в сучасній історіографії.
2. Політика українізації: передумови, зміст, наслідки.
3. Судові політичні процеси 30-х років XX ст. в Україні.
4. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.
5. ОУН: ідеологія та методи боротьби за Українську державність.

Запитання для самоконтролю:

1. Коли на території України було запроваджено економічну політику під назвою «воєнний комунізм»?
2. Які райони (губернії) України у 1921 р. були вражені посухою?
3. У чому суть концепції НЕПу? Чим вона відрізняється від політики воєнного комунізму?
4. Які соціально-економічні заходи передбачала нова економічна політика у галузі сільського господарства?
5. Який з'їзд РКП(б) проголосив політику коренізації?
6. Чим була зумовлена репресивна політика сталінського керівництва щодо діячів української культури?
7. Назвіть причини і наслідки тоталітарного режиму, який склався в Україні в 30-х роках.
8. До яких результатів призвів революційно-визвольний рух 20–30-х рр. на Західній Україні?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Виробничі змагання в роки перших п'ятирічок. Початок стаханівського руху в Україні. О. Стаханов. М. Ізотов. П. Ангеліна. П. Кривоніс.
2. Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921-1939 рр.).
3. Буковина і Бессарабія під румунською окупацією.
4. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрія Шептицького.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.368-441.
2. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.173-197.
3. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп., перер. – К. : Алерта, 2006. – С.314-331.
4. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.391-457

Додаткова:

1. Даниленко О. Особливості зовнішньої торгівлі УСРС 1920-х років ХХ ст. [Текст] / О.Даниленко // Пам'ять століть Україна. – 2010. – №1/2. – С.201-203.
2. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні [Текст] : 20 – 30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К. : Либідь ; Едмонтон : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій, 1991 . – 340 с.
3. Дерев'янкін І. Післяжовтневі експерименти над вітчизняним ринковим господарством (1918-1928 рр.) [Текст] / І. Дерев'янкін // Економіка України. – 2008. – №12. – С.64-80.
4. Дорошко М. З історії проведення політики українізації у 1920-ті роки [Текст] / М. Дорошко // Київська старовина. – 2004. – №1. – С.68-75.
5. Єфіменко Г.Г. Еволюція державного статусу УСРС наприкінці 1919 – у 1920 рр. : нетрадиційний погляд [Текст] / Г.Г. Єфіменко // Український історичний журнал. – 2011. – №6. – С.80-104.
6. Зімон Г. Чи був голодомор 1932-1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму? [Текст] / Г. Зіман // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С.118-131.
7. Каташинська Я. Функціонування приватної торгівлі в Україні в роки НЕПу (1921-1929 рр.) // Пам'ять століть. Україна. – 2007. – № 6. – С.97-103.
8. Кульчицький С. Реалізована утопія : про примусову колективізацію сільського господарства [Текст] / С. Кульчицький // Сучасність. – 2010. – №4. – С.141-168.
9. Кульчицький С. Січень 1933 року : від голоду до Голодомору: в Україні та в інших регіонах Радянського Союзу [Текст] / С. Кульчицький // Сучасність. – 2009. – №1/2. – С.174-191.
10. Мокрушин В. Становлення податкової системи у період Непу [Текст] / В. Мокрушин // Право України. – 2006. – №10. – С.126-128.
11. Нікольський В.М. Обвинувачення репресованих в Україні періоду «великої чистки» 1937-1938 рр. [Текст] / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С.54-63.
12. Смирнов В. Соціальна політика в українському селі в період НЕПу [Текст] / В. Смирнов // Київська старовина. – 2007. № 6. – С.89-109.
13. Ткаченко І.В. Проблеми функціонування дрібного виробництва радянської економіки періоду Нової економічної політики (1921-1928) [Текст] / І.В. Ткаченко // Економіка та держава. – 2011. – №2. – С.13-16.
14. Футала В.П. Суспільно-політичне життя Західної України у 1920-1930-х рр. : стан і перспективи дослідження [Текст] / В.П. Футала // Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С.195-210.
15. Ямпольць П. Стандарти рівня життя міського населення УСРС доби НЕПу: історико-статистичний аналіз [Текст] / П. Ямпольць // Українознавство. – 2012. – № 1. – С.55-60.

Практичне заняття № 6. Україна у Другій світовій війні та першому повоєнному десятилітті

План

1. «Українське питання» у передвоєнній міжнародній політиці. Радянсько-німецький альянс: договір про ненапад, договір про дружбу і кордон.
2. Напад Німеччини на СРСР. Оборонні бої в Україні в 1941–1942 рр.
3. Німецький окупаційний режим в Україні в 1941–1944 рр.
4. Рух опору: партизани, підпілля. Колабораціонізм. Діяльність ОУН та УПА в 1941–1945 рр.
5. Завершення вигнання фашистських загарбників з території України. Наслідки війни.
6. Повоєнна відбудова: труднощі, характерні риси, особливості.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Готуючись до відповіді на перше питання, слід зупинитись на причинах і характері Другої світової війни, з'ясувати, чому не вдалось перешкодити здійсненню гітлерівською Німеччиною загарбницьких планів. Також потрібно зазначити, що напередодні Другої світової війни радянське сталінське керівництво уклало з Німеччиною угоду про розмежування сфер впливу в Східній Європі, так званий «пакт Молотова – Ріббентропа» (1939 р.). Після нападу Гітлера на Польщу 1 вересня 1939 р. підрозділи Червоної армії 17 вересня окупували Галичину і Волинь. 22 жовтня 1939 р. на цих територіях радянське командування провело вибори до Народних Зборів Західної України, які 26 жовтня у Львові проголосили встановлення радянської влади і звернулися до Верховних Рад УРСР та СРСР з проханням прийняти Волинь і Галичину до складу цих держав. 1 листопада Верховна Рада СРСР, а 15 листопада ВР УРСР задовольнили це прохання. На території Галичини утворили Львівську, Тернопільську, Станіславську та Дрогобицьку області, а на Волині – Рівненську і Волинську. Надалі викладач рекомендує студентам охарактеризувати політику радянських органів влади (радянзації) на західноукраїнських землях протягом 1939-1941 рр., виокремити її позитивні (розширення мережі закладів медичного обслуговування та освіти, ліквідація безробіття) та негативні (форсовані темпи насильницької колективізації, депортація до Сибіру заможних селян, масові репресії проти «соціально ворожих елементів», заборона діяльності «Просвіти», Наукового товариства ім. Т.Шевченка) риси.

У процесі підготовки другого питання необхідно з'ясувати причини нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, проаналізувати співвідношення військових сил СРСР і Німеччини та становище на радянсько-німецькому кордоні напередодні війни. Так, потрібно зазначити, що Радянсько-німецька угода про ненапад, укладена 23 серпня 1939 р., як показали подальші події, не могла бути гарантом надійної безпеки для народів СРСР. 18 грудня 1940 р. Гітлер підписав секретну директиву № 21 під кодовою назвою «план Барбаросса». Це був план знищення Радянського Союзу і перетворення його території на життєвий простір для Німеччини. У планах фашистської верхівки Україна мала стати аграрною колонією третього рейху і забезпечувати продуктами харчування і сировиною. Реалізація фашистських планів світового панування почалася нападом на СРСР 22 червня 1941 р. без оголошення війни. В основу війни була покладена стратегія блискавичної кампанії, розрахованої на швидкий розгром Червоної Армії. Фашистська армія налічувала на той час 190 дивізій, з них 157 німецьких, 47 тис. гармат, 4,3 тис. танків, 5 тис. літаків. У союзі з Німеччиною виступили Фінляндія, Угорщина, Румунія, Італія. Загальна чисельність Червоної Армії складала понад 5 млн. чол. У західних прикордонних округах зосереджувалось 170 дивізій та 2 бригади, які мали 2,9 млн. чол., 9,2 тис. танків, 8,5 тис. літаків і 468 тис. гармат і мінометів. Український напрямок за планом «Барбаросса» був одним з найголовніших. В Україні німецьким військам протистояли два фронти: Південно-

західний (командувач – генерал М.П. Кирпонос); Південний (командувач – генерал І.В. Тюленєв). З сухопутними військами взаємодіяли моряки Чорноморського флоту (командувач – адмірал П.С. Октябрьський), Дунайська і Пінська військові флотилії.

Підготовку до третього питання потрібно розпочати з критичного аналізу літератури з проблеми внутрішньої політики окупаційної влади в Україні та зазначити, що окуповану до кінця 1941 р. територію України німці розділили на 4 зони окупації. Перша, найбільша, називалася «Рейхскомісаріат України» (Волинь, Наддніпрянщина, Крим). Тут знаходилася ставка рейхскомісара – Е. Коха. Рейхскомісаріат поділявся на 6 генеральних округів, які у свою чергу поділялися на округи (райони). Адміністрацію очолювали німецькі офіцери, її силовими структурами були державна поліція, гестапо та допоміжна українська поліція з місцевого населення. Галичина ввійшла до складу Генерал-губернаторства Польщі (з центром у Кракові) як «дистрикт Галичина», який було поділено на округи і повіти. Адміністрація і тут складалася виключно з німців і спиралася на загальну та таємну поліцію. Південно-Західна Україна під назвою «Трансністрія» відійшла в зону окупації Румунії. Режим окупації полягав у забороні населенню вільно переміщатися; суворій системі реєстрації; впровадженні німецького цивільного та воєнного законодавства; введенні трудової повинності; експлуатації місцевих ресурсів; вивезенні населення на примусові роботи до Німеччини.

Окупаційні санкції викликали рух опору українського населення, який за ідеологією та лідерами розподілився на націоналістичний (похідні групи, УПА) та комуністичний (радянське підпілля і партизани). Учасники руху опору проводили відкриті бойові дії, рейди, походи, вступали в окремі сутички з ворогом, здійснювали диверсії, саботаж, розвідку, інформували населення, вели агітацію та пропаганду. Мета опору полягала у вигнанні окупантів та відродженні власної держави і права. Під час вивчення четвертого питання потрібно зосередити увагу на етапах формування УПА, основних напрямках її діяльності. Відомо, що перші збройні формування націоналістів, які з'явилися на Поліссі та Волині, спочатку не були пов'язані з ОУН. З кінця 1942 – початку 1943 р. об'єднані загони ОУН та формування «Польська Січ» діяча українського повстанського руху Тараса Бульби-Боровця одержали назву українська повстанська армія (УПА), яка за різними оцінками нараховувала від 30 до 100 тис. осіб. Восени 1943 р. головнокомандувачем УПА було призначено одного з вищих офіцерів щойно розпущеного батальйону «Нахтігаль» Романа Шухевича. УПА здійснювала контроль над значними частинами Волині, Полісся, а згодом і Галичини. За зонами дії УПА розділялася на три групи: УПА – Північ (Волинь і Полісся); УПА – Захід (Галичина, Буковина, Закарпаття); УПА – Південь (Поділля). Тільки восени 1944 р. вона провела 800 рейдів. Після того, як Західну Україну зайняли радянські війська, УПА спрямувала свій основний удар проти радянських партизан і підрозділів Червоної армії. У роки Другої світової війни також основною силою в боротьбі проти фашистських загарбників виступали радянські партизани. У травні 1942 р. при Ставці Верховного Головнокомандування створюється Центральний штаб партизанського руху, а для координації боротьби в тилу ворога на території України – Український штаб партизанського руху на чолі з генералом Т. Строчаком. Новий, вищий етап партизанського руху почався з весни 1943 р. після перемоги радянських військ під Сталінградом, коли рух набув організаційного та бойового досвіду. На Правобережну Україну були здійснені рейди партизанських з'єднань С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова та ін. Під час підготовки до Курської битви була спланована так звана рейкова війна.

При підготовці п'ятого питання слід дати загальну характеристику бойових дій за визволення України в 1943 році. Розкрийте значення битви за Дніпро і звільнення Києва. Так студентам рекомендується зазначити, що велику роль у звільненні України від німецько-фашистських загарбників відіграла Курська битва, що розгорнулася у липні – серпні 1943 р. Стратегічна ініціатива остаточно перейшла до радянських військ. 23 серпня було визволено Харків, а з 13 серпня до 22 вересня проведено Донбаську операцію. Радянські війська форсували Сіверський Донець і захопили плацдарм на правому березі Міусу. Були визволені

Дебальцеве, Єнакієве, Горлівка, Макіївка, Слов'янськ, Краматорськ та інші міста. 8 вересня радянські війська оволоділи містом Сталіно (нині – місто Донецьк) і до 22 вересня очистили від фашистів вже весь Донбас. На кінець вересня 1943 р. радянські війська вийшли до Дніпра. У результаті запеклих боїв війська І-го Українського фронту (командувач М.Ватутін) 6 листопада 1943 р. з великими втратами звільнили Київ. Внаслідок кількох вдалих зимових операцій 1943 – 1944 рр., особливо після розгрому 80-тисячного угруповання ворога у районі Корсуня-Шевченківського, а потім поразки німецько-фашистських військ у результаті Нікопольсько-Криворізької, Кримської, Львівсько-Сондомірської, Карпатської, Ужгородської та інших наступальних операцій, було повністю визволено захоплену противником територію України.

Відповідь на шосте питання слід розпочати з аналізу суспільно-політичного та економічного життя в Україні в 1945–1953 рр. Докладніше варто зупинитись на радянських перетвореннях у Західній Україні. Визначити причини та сутність операції «Вісла». Охарактеризувати антирадянський рух опору на західноукраїнських землях. Розповідаючи про повоєнну відбудову господарства, важливо дати оцінку «Плану Маршалла» та відмові СРСР від цього плану. Потрібно охарактеризувати причини голоду 1946 – 1947 рр. Підсумовуючи результати відбудови народного господарства, доцільно зробити наголос на трудовому ентузіазмі радянських людей як на впливовий чинник успішної та швидкої післявоєнної відбудови. Так, загальновідомо, що відбудова народного господарства республіки розпочалася одразу після визволення з-під фашистської окупації, вона мала низку особливостей, які значно відрізняли її від західних країн. Насамперед суттєво відмінними були масштаби збитків та об'єктивні труднощі. Лише прямі збитки, заподіяні господарству УРСР війною, становили 285 млрд. крб., що у п'ять разів перевищувало асигнування України на будівництво нових підприємств протягом трьох довоєнних п'ятирічок. Помітно ускладнився процес відбудови в республіці й голодом 1946-1947 рр. Характерною особливістю відбудовчих процесів у СРСР та Україні, зокрема, була опора на внутрішні ресурси і сили, а не сподівання на зовнішню допомогу. Економіка України, на відміну від економіки західних країн, у повоєнний час відбудовувалася і добудовувалася не як самостійний, замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Крім того, доля республіки в обсязі загальносоюзного виробництва суттєво впала з 18 % у довоєнний період до 7 % 1945 р. Надалі, попри бурхливий розвиток, українська промисловість вже не зможе повернути собі місце одноосібного лідера, оскільки нові індустріальні центри, що виникли за Уралом, будуть розвиватися значно швидшими темпами.

Ключові поняття теми:

«Бліцкриг» – стратегія короткочасної війни, серед завдань якої було нанесення головного удару в напрямку Києва і своєчасне захоплення Донецького басейну. Лягла в основу плану «Барбаросса». Згідно з планом «бліцкригу» війна повинна була закінчитися впродовж 2-2,5 місяців оточенням і знищенням Червоної Армії.

Битва за Дніпро 1943 р. – одна з найбільших битв Другої світової війни, наступальні операції радянських військ проти німецької армії в 1943 р; ключовий момент – форсування Дніпра; визволено Лівобережну і частину Правобережної України з Києвом, зірвано німецькі плани стабілізації фронту на Дніпрі.

«Вісла» акція – комплекс заходів польського комуністичного уряду (за активної підтримки СРСР та Чехословаччини) з примусової депортації українського населення зі своїх етнічних земель – Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, Надсяння, які увійшли до складу Польщі за Постдамською угодою. Офіційним мотивом акції була допомога українського населення загонам УПА. Акція здійснювалася в декілька етапів з 28 квітня 1947 до кінця 1948 р. Місцем депортації були виділені Ольштинське, Гданське, Кошалінське, Щецінське й Вроцлавське воєводства, де українців селили по декілька родин на одне польське село.

Геноцид (з лат. та гр. – вбивство роду чи племені) – термін з’явився після Другої світової війни як категорія міжнародного права. Зокрема, 9 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила «Конвенцію про запобігання і покарання за злочини геноциду», яка юридичної чинності набула 9 січня 1951 р. У ній «геноцидом» називалися будь-які свідомі дії, спрямовані на повне або часткове винищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Його складовими є вбивство членів групи, заподіювання тілесних чи психічних ушкоджень, навмисне створення умов життя, розраховане на фізичне винищення групи, насильницьке переміщення дітей однієї групи до іншої.

Дистрикт «Галичина» – адміністративна одиниця у складі Польського Генерал-губернаторства, створена німецькими окупантами під час Другої світової війни. Дистрикт «Галичина» з центром у Львові складався з Львівської, Дрогобицької, Станіславської та Тернопільської (за винятком північної частини) областей.

Евакуація (лат. – спорожнюю) – вивезення населення, поранених, полонених, а також матеріальних засобів з місцевості, що перебуває під загрозою нападу ворога або стихійного лиха, з театру бойових дій.

Остарбайтери (з нім. – східні робітники) – німецький термін для позначення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій під час Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

Трансністрія (з рум. – Задністрянщина) – адміністративно-територіальна одиниця на Південному Заході України (між Дністром і Південним Бугом), яку німецькі окупанти на підставі договору в Бендерах (30 серпня 1941 р.) віддали під тимчасове румунське цивільне управління.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Радянсько-німецькі договори 1939 р. і західноукраїнські землі.
2. Проголошення у Львові Української держави та переслідування українських націоналістів фашистською владою.
3. Радянсько-партизанський рух на території України.
4. Голод 1946 – 1947 рр.: причини та наслідки.

Запитання для самоконтролю:

1. Чому німецьким військам у перший місяць війни вдалося захопити значну частину території України?
2. Яку політику здійснювали фашистські загарбники в Україні?
3. Яка подія відбулася 30 червня 1941 р.? Чому на початку агресії проти СРСР фашисти відмовилися від планів створення хоча б маріонеткової української держави?
4. У чому полягала різниця у поглядах на шляхи здобуття Україною належності між прихильниками С. Бандери й А. Мельника?
5. Коли було створено Українську Повстанську Армію (УПА)?
6. Дайте оцінку ролі ОУН-УПА у роки війни.
7. Чому в повоєнне десятиріччя посилювались політичні репресії в Україні?
8. Як змінилося міжнародне становище УРСР після завершення Другої світової війни?

Питання для самостійного опрацювання:

1. Виникнення Карпатської України та її історична доля.
2. Людські й матеріальні втрати України в Другій світовій війні.
3. УПА: історія утворення, внутрішня структура та напрями діяльності.
4. Депортація населення України в роки Другої світової війни.
5. Радянізація Західної України у післявоєнні роки (1945-1950 рр.).

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.442-511.
2. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.197-225.
3. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп., перер. – К. : Алерта, 2006. – С.332-358.
4. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.458-507.

Додаткова:

1. Айкель М. «Через брак людей»... Німецька політика набору робочої сили та примусової депортації робітників із окупованих областей України 1941-1944 рр. [Текст] / М. Айкель // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.139-160.
2. Веселова О.М. Післявоєнна трагедія: голод 1946-1947 рр. в Україні [Текст] / О.М. Веселова // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.98-124.
3. Власенко С. Органи адміністративного та господарського управління німецьких окупантів у військовій зоні України (1941-1943) [на прикладі Харківської області] [Текст] / С. Власенко // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Історія. – 2006. – Вип.82-84. – С.53-56.
4. Дашкевич Я.Світло з-за Карпат : до 70-річчя проголошення незалежності Карпатської України [Текст] / Я. Дашкевич // Універсум. – 2009. - №3/4. – С.11-13.
5. Зінченко Ю.І. Кримськотатарська проблема: історія та сучасність: (До 60-річчя депортації) [Текст] / Ю.І. Зінченко // Український історичний журнал. – 2004. – №3. – С.62-73.
6. Кентій А.В. Партизанський рух 1941-1944 р. в Україні [Текст] / А.В. Кентій, В.С. Лозицький // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С.3-16.
7. Крикніцький О.П. Військова операція Червоної армії з анексії Північної Буковини і Бессарабії (червень – липень 1940 р.) [Текст] / О.П. Крикніцький // Український історичний журнал. – 2009. – №1. – С.143-160.
8. Король В. До проблеми про військові втрати українського та інших народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / В. Король // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – 2006. – Вип.82-84. – С.56-62.
9. Лобода М.К. Політика і практика працевикористання в окупованій Україні (1941 – 1944 рр.) [Текст] / М.К. Лобода // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – С.64-77.
10. Лисенко О.Є. Підсумки Другої світової війни та Україна [Текст] / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2005. – №6. – С.128-138.
11. Лозицький В.С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) [Текст] / В.С. Лозицький // Український історичний журнал. – 2011. – №6. – С.152-171.
12. Маслов О.О. Втрати радянського генералітету на території УРСР (1941-1943 рр.) [Текст] / О.О. Маслов // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – С.30-45.
13. Слободянюк М.А. Радянські підпільники у боротьбі з нацистським окупантами на території України [Текст] / М.А. Слободянюк // Український історичний журнал. – 2010. – №3. – С.45-63.
14. Сорока Ю. Український національний рух опору на західноукраїнських землях у 1941-1944 рр. [Текст] / Ю. Сорока // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Серія. Історія. – 2007. – №89-90. – С.54-58.
15. Уткін О. Наш та їхній рахунки війни : Велика Вітчизняна. Людські та військово-технічні втрати у світлі останніх досліджень [Текст] / О. Уткін // Політика і час. – 2005. – №7. – С.50-57.

Практичне заняття № 7. Україна у 60-80-ті роки XX ст.

План

1. Курс нового керівництва на часткову лібералізацію комуністичного режиму. Причини краху в Україні хрущовських реформ.
2. Економічна реформа 1965 р. О.Косигін та постанова ЦК КПРС «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва» (вересень 1965 р.).
3. Поглиблення системної кризи тоталітарного режиму в другій половині 1960-х – у 80-х рр. XX ст.
4. Етапи перебудови та її наслідки для України.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

Під час відповіді на перше питання необхідно розкрити зміст реформ М.Хрущова у політичній сфері радянського суспільства. Важливо дати оцінку викриттю культу особи Сталіна та офіційному осуду сталінських репресій. Доречно охарактеризувати зрушення в духовному житті країни та визначити, хто такі шістдесятники. Слід також розказати про хрущовські реформи в економіці та про соціальні експерименти М.Хрущова. Доречно буде згадати, що саме в часи М. Хрущова СРСР перетворився на могутню космічну наддержаву. У кінці відповіді важливо визначити причини поразки хрущовських реформ у Радянському Союзі. Потрібно акцентувати увагу на тому, що перші кроки нового керівництва (М.Хрущова) в економічній політиці були спрямовані саме на підйом сільськогосподарського виробництва. На пріоритетність розв'язання цього завдання вказує те, що за 12 років (1953 – 1964) відбулося 11 пленумів ЦК КПРС та 14 пленумів ЦК КПУ з питань розвитку сільського господарства. У середині ж 50-х років сільське господарство саме завдяки пріоритетності його розвитку вперше за довгі роки стало рентабельним. Різке піднесення сільськогосподарського виробництва було зумовлене сукупною дією кількох чинників: 1) посилення матеріальної зацікавленості колгоспників у суспільному виробництві. Протягом 1952 – 1958 рр. закупівельні ціни на зерно зросли майже в 7 разів, на картоплю – у 8, на продукти тваринництва – у 5,5 рази; 2) створення умов для розвитку особистого господарства колгоспників (зниження податків, тверді суми оподаткування відповідно до розмірів присадибних ділянок та ін.); 3) здійснення переходу (хоч і непослідовного) від жорсткого планування до поєднання централізованого планування з господарською самостійністю колгоспів та радгоспів; 4) зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства; 5) підвищення освітнього рівня керівників сільськогосподарського виробництва. Позитивну роль відіграли також застосування нових технологій, заохочення використання зарубіжного досвіду, отримання колгоспниками паспортів та ін. Об'єктивна необхідність кардинальних змін в економіці та невпинне зростання в процесі реформ суб'єктивного фактора (насамперед впливу самого М.Хрущова) зумовили появу волонтаристських, нереалістичних надпрограм. У галузі аграрної політики визначилися щонайменше три такі програми, свою данину кожній з них віддала й Україна (освоєння цілинних земель, розширення площ посівів кукурудзи, надпрограма у тваринництві).

Під час вивчення другого питання спочатку необхідно охарактеризувати спроби економічних реформ середини 1960-х рр. у промисловості та сільському господарстві. Рекомендується зазначити, що у вересні 1965 р. відбувся черговий пленум ЦК КПРС. На ньому було скасовано реформи М.Хрущова у галузі управління промисловістю. Пленум санкціонував ліквідацію рад народного господарства й відновив галузеву систему управління промисловістю через союзні та союзно-республіканські міністерства. В Україні була відновлена діяльність 22 союзно-республіканських і 7 республіканських міністерств.

Вересневий пленум ЦК КПРС прийняв також постанову «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва». У ній визначалися основні принципи реформи методів планування й економічного стимулювання. Реформа спрямовувалася на розширення сфери госпрозрахункових відносин на підприємствах і створення ефективної системи стимулювання. Радянський уряд засвідчував бажання наділити підприємства широкими правами в господарській діяльності. Кількість обов'язкових показників істотно скорочувалася. Показник валової продукції зберігався тільки як статистичний. Основним плановим показником ставав обсяг реалізованої продукції. Частина доходів підприємств тепер залишали в їхньому розпорядженні. Замість зовсім невеликого фонду підприємства утворювалися три самостійні фонди – розвитку виробництва, матеріального заохочення та соціально-культурних заходів і житлового будівництва. Економічну реформу було доведено до кінця, тобто поширено на всю промисловість, завдяки зусиллям О.Косигіна.

Надалі у третьому питанні важливо виявити причини появи кризових явищ в економіці СРСР, що активно починають проявлятися з початку 70-х р. XX ст. Доречно показати, як відбився початок війни в Афганістані на економіці та суспільно-політичному житті СРСР. Слід пояснити, чому в СРСР у цей період розпочалося згортання демократії та поворот до неосталінізму. Партійні органи, які й раніше, на всіх рівнях активно втручалися в економіку, не поділяючи господарської відповідальності за власні рішення. У результаті Україна, як і вся величезна країна, продовжувала йти екстенсивним шляхом розвитку, що супроводжувалося зростанням витратної економіки, вимагало залучення до виробництва додаткової робочої сили. Стало зрозумілим, що радянська соціально-економічна і політична системи практично себе вичерпали. Темпи зростання загального обсягу промислового і сільськогосподарського виробництва України неухильно зменшувалися. Якщо в 1966 – 1970 рр. обсяг промислової продукції республіки виріс на 50 %, то в 1981 – 1985 рр. – лише на 19 %. Темпи зростання продуктивності праці за ці роки зменшилися майже вдвічі. Республіка все більше відставала в таких провідних напрямках науково-технічного прогресу, як мікроелектроніка та інформатика, обчислювальна техніка, робототехніка, ядерна і термоядерна енергетика, лазерна техніка тощо. На промислових підприємствах республіки продовжував залишатися низький рівень механізації виробництва.

У кінці відповіді на третє питання потрібно охарактеризувати суспільно-політичне становище в УРСР у 1960-80-х рр. та дати оцінку дисидентському руху. Так, потрібно зазначити, що у суспільно-політичному житті країни намітився поворот до неосталінізму вже в середині 60-х рр., а з початку 70-х рр. XX ст. проголошення демократичних принципів на словах і авторитарність у справах, декларації про народовладдя, суб'єктивізм на практиці, дефіцит критики і гласності, переслідування інакодумців – усе це масово поширилося і вкоренилося в житті суспільства. У 60 – 70-ті рр. XX ст. у СРСР і Україні виникло таке нове явище, коли політику уряду стала відкрито критикувати невелика, але постійно збільшувана група людей, що вже само собою було викликом режиму. В Україні основу дисидентів складали шістдесятники. Серед них Іван Драч, Дмитро Павличко, Іван Світличний, Василь Симоненко й ін. Пізніше до них приєдналися Василь Стус, Іван Гель та ін. Незважаючи на репресії уряду, найбільш активна частина шістдесятників почали чинити опір неосталінізму. Підпільний самвидав став основним проявом дисидентського руху. У 1976 р. у Києві була створена Українська Гельсинська група (УХГ), що покликана була стежити за дотриманням принципів Декларації прав людини, підписаної Радянським Союзом у 1975 р. у Гельсінки. Очолив її письменник – дисидент із Луганщини Микола Руденко.

У четвертому питанні слід проаналізувати системну кризу радянського тоталітаризму. Визначити, чому всі спроби реформування радянського режиму зазнавали краху. Необхідно виявити головні чинники, що зумовили процес перебудови, показати, що «перебудова» стала об'єктивною необхідністю, з'ясувати її сутність і складові, виділити головні етапи, прослідкувати процес формування її офіційної концепції. Варто особливо підкреслити, що мета перебудови полягала не у відмові від тоталітаризму, а у збереженні радянської системи

шляхом її модернізації. Важливо акцентувати увагу на характеристиці особливостей перебудови в Україні, причини її гальмування в республіці, що перетворилася на «заповідник» застою. Показати протидію реформам «ортодоксів» усередині КПРС. Так, потрібно вказати, що у 1985 р. до влади приходить М.Горбачов, який проголошує політику перебудови. Метою перебудови було збереження радянської системи шляхом її модернізації. Історики виокремлюють три етапи перебудови: 1) 1985 – 1986 рр. – пошуки шляхів модернізації соціалістичного суспільства; курс на «прискорення»; 2) 1987 – 1988 рр. – початок реальних перебудовних процесів, спроби реформ у промисловості, гласність. «Перебудова згори»; 3) 1989 – 1991 рр. – «перебудова знизу» (падіння авторитету комуністичної партії, кінець її політичної монополії, утворення нових партій. Значна активізація політичної діяльності мас, посилення дезінтеграційних процесів у СРСР). У 1987 р. почалася спроба реформувати управління економікою – тобто перейти від адміністративних методів господарювання до економічних з демократичними засадами управління. До 1989 р. відноситься розробка і впровадження нових підходів до аграрної політики. У травні 1990 р. була оприлюднена урядова програма переходу до ринку. Цим самим ставилось питання про перехід від планової системи управління до регулювання промисловості через вільні ціни і прибуток. Перебудова почалася і у сфері ідеології. Виник чисто радянський термін «гласність», що означав перехідний етап у напрямі до свободи слова. Раніше вся інформація була під жорстким контролем, а частина її взагалі була заборонена, тому така політика означала значний радикалізм.

Далі слід вивчити причини дестабілізації економіки та провалу курсу «прискорення». Зазначити, що економічну кризу підсилила катастрофана ЧАЕС, приховування трагічних наслідків якої сприяло остаточному падінню авторитету КПРС. При висвітленні цього питання потрібно з'ясувати, унаслідок яких причин радянський режим наприкінці 1980-х років утратив важелі контролю над громадянсько-політичною активністю суспільства. Необхідно також дати аналіз наслідків виборів до Рад 1989–1990 рр., підкреслити, що поява неформальних організацій стала чинником подальшої демократизації суспільства. Важливим є аналіз основних передумов формування багатопартійності в Україні, характеристика спектра політичних партій держави. Виключення з Конституції СРСР статті 6 про керівну роль партії в суспільстві знаменувало ліквідацію монополії КПРС на політичну діяльність. Потрібно зазначити, що на противагу компартії у 1989 р. створюється Народний Рух України («Рух»), програма якого включала в себе ідею суверенітету України, відродження української мови та культури, гостро ставила екологічні проблеми, виступала за подальшу демократизацію політичної та економічної систем. З 1990 р. з'являються нові політичні партії (Українська республіканська, Демократична партія України, Українська Селянсько-Демократична – всього 16). У березні 1990 р. в Україні відбулися перші порівняно вільні вибори до Верховної Ради та місцевих Рад. На 450 мандатів до Верховної Ради претендувало близько 3 тис. кандидатів – у середньому по 6 – 7 чол. на одне місце. Основне суперництво розгорнулося між двома силами: Демократичним блоком, який складався з Руху, Гельсінської спілки, екологічних груп і численних «неформальних» організацій та кандидатами від комуністичної партії. 16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет України, що проголошувала «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території і незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах».

Ключові поняття теми:

«Відлига» – вперше застосований радянським письменником І. Еренбургом термін щодо часу керівництва М. Хрущова (період десталінізації та потепління політичного й суспільного життя в СРСР та Україні).

Гласність – необхідний елемент демократизації, який передбачає відкритість, доступність інформації для громадського ознайомлення й обговорення; контроль за діяльністю організацій та окремих осіб.

Десталінізація – процес ліквідації наслідків сталінізму, започаткований після смерті Й. Сталіна.

Дисиденти – назва учасників руху проти тоталітарного режиму в соціалістичних країнах у кінці 1950-х – середині 1980-х років. У різних формах виступали за дотримання прав і свобод людини і громадянина (правозахисники), протестували проти введення радянських військ у Чехословаччину (1968) та Афганістан (1979). В Україні в 1960-х роках дисиденти акцентували увагу переважно на порятунку нації, її духовної культури та мови. У 1970-х роках дисиденти України створили Українську гельсінську групу (Українська гельсінська спілка).

Приватизація – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, кооперативні, приватні тощо.

Стагнація – депресія в економіці, застій у виробництві, торгівлі тощо. Характерною ознакою стагнації є незначні темпи зростання виробництва (або їх повна відсутність), неприйняття економікою нововведень, науково-технічної революції тощо.

Холодна війна – термін, що визначав відносини між США, СРСР та їх союзниками від закінчення Другої світової війни до кінця 1990-х років.

Шістдесятники – учасники руху за оновлення радянського суспільства 60-х рр. XX ст. Об'єднували переважно творчу молодь, яка найактивніше долучалася до громадсько-політичного життя і культурного відродження в період десталінізації та хрущовської відлиги. Шістдесятники шукали нові форми творчості, нового осмислення національного досвіду в рамках тоталітарної системи. Але, довідавшись про злочинну суть тоталітаризму, почали переглядати марксистські канони і ставати на шлях боротьби за оновлення суспільства на ґрунті загальнолюдських цінностей. Найвідомішими з шістдесятників стали В.Симоненко, М.Вінграновський, Л.Костенко, І.Драч, Є.Сверстюк, І.Дзюба, І.Світличний, А.Горська, В.Стус, В.Чорновіл та ін.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Реформаторська діяльність М.С. Хрущова та її наслідки для України.
2. Політика русифікації в Україні в 1945-1985 рр.
3. Політичний портрет Петра Шелеста.
4. Активізація української інтелігенції. Феномен шістдесятництва в Україні.
5. Дисидентський рух на Україні: основні напрями, динаміка і тенденції розвитку.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте стан аграрного сектора України на межі 50-60-х рр. XX ст. У чому проявлялися його позитивні та негативні особливості?
2. Як називалися територіальні управління народним господарством, створені у 1957 р.?
3. Поясніть зміст термінів «хрущовська відлига», «десталінізація».
4. Як називалася нелегальна організація, членами якої були І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцький, Л. Лук'яненко, О. Лібович, Й. Боровницький та інші? Коли і де вона виникла?
5. Охарактеризуйте дисидентський рух у 1960 – першій половині 80-х рр. в Україні.
6. Вкажіть риси, притаманні розвитку народного господарства УРСР упродовж другої половини 1970–1980-х рр.
7. Назвіть чинники, що зумовили процес перебудови. Дайте періодизацію перебудови.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Конституція УРСР 1978 року: зміцнення тоталітарного характеру радянського суспільства.
2. В.В. Щербинський: політичний портрет.
3. Вирішення соціальних проблем у 70 – 80-х рр. XX ст.
4. Особливості розвитку освіти в Україні в 70 – 80-х рр. XX ст.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.512-579
2. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.226-238.
3. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп., перер. – К. : Алерта, 2006. – С.362-371.
4. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.508-541.

Додаткова:

1. Бажан О.Г. КДБ УРСР та неформальні об'єднання в період «горбачовської перебудови» [Текст] / О.Г. Бажан // Наукові записки Києво-Могилянська академія. Історичні науки. – 2010. – № 1 (№ 104). – С.68-77.
2. Бажан О. Спроби протидії КДБ УРСР становленню та функціонуванню Народного руху України за перебудову [Текст] / О. Бажан // Український історичний журнал. – 2010. – №1. – С.35-41.
3. Барановська Н.П. Суспільний вимір Чорнобильської катастрофи [Текст] / Н.П. Барановська // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 129-145.
4. Гумен Ю. Особливості вирішення урбоіндустріальних проблем УРСР у 60-80-х роках ХХ століття за участю місцевих органів влади: досвід та перспективи [Текст] / Ю. Гумен // Українознавство. – 2013. – № 3/4. – С. 208-211.
5. Довжук І. В. Творча інтелігенція Донбасу в 50-60-х рр. ХХ ст. [Текст] : монографія / І.В. Довжук, Г.С. Сергієнко; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – 123 с.
6. Даниленко В.М. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. [Текст] : до 20-річчя незалежності України / В.М. Даниленко, М.К. Смольницька // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С.4-22.
7. Кульчицький С.В. ХХ з'їзд КПРС – переломний пункт в історії радянського комунізму [Текст] / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2010. – №1. – С.35-41.
8. Курносів Ю.С. Соціально-політичний розвиток УРСР в 50-х рр. – першій половині 60-х рр. [Текст] / Ю.С. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – №5. – С.79-87.
9. Пироженко Л. Проблеми реформування змісту загальної середньої освіти у кінці 50-х – середині 60-х рр. ХХ ст. [Текст] / Л. Пироженко // Рідна школа. – 2006. – №2. – с.106-129.
10. Смолин О.Н. Радикальная трансформация общества в СССР и России: проблема периодизации [Текст] / О.Н. Смолин // Вопросы истории. – 2005. – № 12. – С. 39–48.
11. Титов К.В. «Contrat social» по-хрущевски («Доклад о культе личности и его последствиях как договор верховной власти с номенклатурой») [Текст] / К.В. Титов // Полис. – 2005. – С. 132–142.
12. Толстов Р.Д. Економічна реформа середини 60-х років ХХ ст. та подальші спроби удосконалення радянського господарського механізму (1965-1985 рр.) [Текст] / Р.Д. Толстов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №8. – С.11-22.
13. Шаповал Ю.І. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття [Текст] / Ю.І. Шаповал // Український історичний журнал. – 2008. – №3. – С.134-149.
14. Шаповал Ю. Україна ХХ століття : Ukraine in the XX century [Текст] : особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – К. : ГЕНЕЗА, 2001. – 554 С.
15. Шевченко О. Правозахисна діяльність Гельсінського руху в Україні (середина 70-х - 80-ті роки ХХ ст.) [Текст] / О. Шевченко // Вісник Національної академії правових наук. – 2011. – №4. – С.70-79.

Практичне заняття № 8. Розвиток незалежної України

План

1. Проголошення незалежності України. Розпад СРСР.
2. Розгортання державотворчого процесу в Україні: створення правової бази, становлення владних структур, формування багатопартійності. Політичний курс президентів України: Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича та П. Порошенка.
3. Принципи і правова основа зовнішньої політики України. Основні напрями зовнішньополітичної діяльності МЗС.
4. Соціально-економічне життя в умовах незалежності: позитивні та негативні зрушення, реформи та наявні проблеми.
5. Проблеми національно-культурного відродження на сучасному етапі, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в незалежній Україні.

Методичні рекомендації для підготовки до практичного заняття:

При розгляді першого питання слід охарактеризувати ситуацію в країні напередодні розпаду СРСР: загострення політичної та економічної кризи; посилення відцентрових тенденцій у союзних республіках; гостре протистояння консервативних і демократичних сил. Докладно вивчити вплив на політичну ситуацію в Україні краху комуністичних режимів у Східній Європі, дати визначення поняття «парад суверенітетів». Слід виявити головні чинники, що зумовили появу «Акту проголошення незалежності України», сутність та наслідки його прийняття. Необхідно показати, яке значення мала для процесів поглиблення демократизації суспільства заборона діяльності КПУ в серпні 1991 р. Далі варто проаналізувати результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., охарактеризувати сутність Біловезьких угод та їхні наслідки; вивчити причини розпаду СРСР та створення СНД. Серед основних причин, що призвели до краху СРСР, викладачу рекомендовано назвати такі: поразка соціалістичного табору в «холодній війні»; помітне погіршення соціально-економічної та політичної ситуації в СРСР; фактична втрата центром контролю за подіями на місцях, синхронне посилення відцентрових тенденцій у союзних республіках, поразка путчу, тимчасова деморалізація консервативних сил, намагання Росії зберегти домінуючу роль у післяпутчовий період. Також потрібно вказати, що після невдалої спроби державного перевороту в СРСР Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 р. ухвалила Акт проголошення незалежності України, яким констатувався вихід УРСР зі складу СРСР і проголошувалася незалежність України та створення самостійної Української держави – України. Щоб всенародно підтвердити його і зробити незворотнім, у день виборів першого Президента 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі 90,35 % виборців проголосували за підтримку Акта проголошення незалежності України. Маючи підтримку українського народу, висловлену на референдумі, перший Президент України Л. Кравчук 7 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі разом із Президентом Росії Б. Єльциним та лідером Білорусі С. Шушкевичем денонсували Союзний договір 1922 р. Того ж дня вони підписали угоду про створення Співдружності Незалежних держав. Спираючись на «Декларацію», Верховна Рада у жовтні 1990 р. утворила конституційну комісію, яка мала розробити проект концепції Основного закону. У червні 1991 р. проект концепції було затверджено, і розпочалася робота над текстом, яка проходила в декілька етапів. Вранці 28 червня 1996 р., після тривалих дебатів, Конституція України була ухвалена Верховною Радою.

Під час вивчення другого питання важливо визначити особливості політичного життя України в 1990-ті рр. – на початку ХХІ ст., показати основні тенденції формування багатопартійності, дати класифікацію політичних партій та рухів, проаналізувати результати виборів до Верховної Ради (1994, 1998 рр.) та виборів Президента України (1994, 1999, 2004, 2010, 2014 рр.). Серед основних державотворчих процесів студенти повинні назвати такі:

1) фіксацію кордонів, 4 листопада 1991 року Верховна Рада прийняла Закон «Про державний кордон України», який проголошував недоторканість кордонів, визначав порядок їх охорони та правила переходу; 2) визначення інституту громадянства (8 жовтня 1991 року Верховна Рада прийняла Закон «Про громадянство України»); 3) визнання національної символіки як державної. У січні – лютому 1992 р. постановами Верховної Ради затверджено як державний гімн мелодію М. Вербицького «Ще не вмерла Україна», синьо-жовтий стяг – державним прапором, а тризуб – малим гербом України; 4) запровадження власної грошової одиниці. З метою виходу з рубльової зони в 1992 р. на території республіки було започатковано обіг купонів багаторазового використання, а 2 вересня 1996 року відповідно до Указу Президента на зміну купону прийшла справжня національна валюта – гривня. Пріоритетним напрямом державотворчого процесу було проголошено також формування трьох основних гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової. Завершення перехідного етапу державотворення в Україні ознаменувалося прийняттям Основного Закону – Конституції, яка гарантує повну визначеність і передбачуваність її внутрішнього і зовнішнього курсу. Більш детально пропонується студентам зосередитися на висвітленні політичного курсу президентів України: Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича та П. Порошенка.

Вивчаючи становище України на міжнародній арені та її зовнішню політику (третє питання), слід розглянути такі підпитання: процес визнання незалежності, участь України в діяльності міжнародних організацій (ООН та її структур, СОТ, СНД, Ради Європи тощо); європейський вектор зовнішньої політики; українсько-російські відносини. У липні 1993 р. ВР ухвалила «Основи зовнішньої політики України», в яких визначено національні інтереси і завдання держави у зовнішньополітичній сфері: забезпечення стабільності міжнародного становища України; входження господарства країни до світової економічної системи; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном; участь у європейській інтеграції; співробітництво з країнами СНД, водночас неучасть у заходах, спрямованих (прямо чи побічно) на перетворення цієї організації у наддержавну структуру; визначення стосунків з РФ як стосунків «особливого партнерства». У 2010 р. було затверджено новий закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», в якому наголошувалось, що одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України на сучасному етапі є «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації та забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі». У зв'язку з подіями на Донбасі та в Криму Україна була вимушена переглянути концепцію «особливого партнерства» з Російською Федерацією, що знайшло своє відображення в новій редакції ЗУ «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» та в указі президента України: «Про Стратегію національної безпеки України» (26 травня 2015 р.).

Четверте питання присвячене економічним перетворенням в Україні за роки незалежності. У цьому питанні потрібно розкрити особливості економічного розвитку України після розпаду Радянського Союзу, охарактеризувати природно-ресурсний потенціал України, зазначити методи реформування економіки. Також рекомендується приділити увагу особливостям приватизаційного процесу в Україні, диспропорційному характеру розвитку галузевої структури українського промислового виробництва, аналізу головних здобутків та прорахунків у приватизації та роздержавленні промисловості, стану і перспективам розвитку малого та середнього підприємництва, сільського господарства. Так, потрібно зауважити, що у жовтні 1995 р. новообраним Президентом була проголошена стратегія економічних перетворень. У 1999-2001 рр. проводилися такі економічні реформи: відбулася рішуча відмова від системи натурального обміну (бартеру); заборонялися не грошові форми розрахунку підприємств за використану електроенергію; вимагалось виплатити заборгованості із зарплатні. У 2001 – 2014 рр. керівництво України продовжувало основні напрями економічного розвитку України попередніх часів, зокрема, курс на приватизацію: у 2001 р. запроваджено нові правила приватизації, спрямовані на продаж підприємств власникам, які б виконували інвестиційні зобов'язання; побудова ринкової

економіки без втручання виконавчої влади (на практиці від цього фактору відійшов уряд Ю. Тимошенко, який намагався встановити тверді ціни на м'ясо, цукор, паливо і зробити ці товари більш доступними для пересічних громадян); економічна інтеграція з західноєвропейськими та світовими економічними організаціями.

У п'ятому питанні студент зосереджує свою увагу на проблемах формування конфесійної карти України, питаннях національно-культурного відродження. Також студентам рекомендується акцентувати свою увагу на тому, що в умовах національного відродження зростає роль художньої творчості. У літературно-мистецькому процесі дедалі активніше утверджується плюралізм. Він передбачає відмову від притаманного тоталітарній системі однотипного художнього відтворення суспільних явищ і процесів. У цьому плані принциповою є відмова від соціалістичного реалізму як єдиного, що має право на існування. Процеси оновлення широко охопили українську літературу. Опубліковано твори ще донедавна заборонених письменників – В. Винниченка, Є. Плужника, О. Олеса, Б. Грінченка, Б. Лепкого, М. Зерова, О. Теліги та інших. У літературній творчості розширюється тематичний діапазон прозових, поетичних і драматичних творів, урізноманітнюються їх стильові форми. Досить активно новаторський стиль утверджується також у музичному мистецтві. Цьому сприяє те, що українська національна музична школа має традиції, пов'язані з іменами таких композиторів-новаторів, як Б.Лятошинський, а також його послідовників – Г. Таранова, І. Белзи, М. Тіпца, М. Гозенпуда та інших, які свого часу за модернізм у музиці зазнали не тільки жорстокої критики, але й переслідувань з боку офіційних інституцій. Важливим чинником національного відродження, основним носієм національної культури виступає рідна мова. На розширення сфери функціонування української мови спрямовано «Закон про мови в Українській РСР», прийнятий у 1989 р. У духовному відродженні українського народу вагомую роль відіграють релігія та церква, збережені ними загальнолюдські та моральні цінності. У сучасній Україні існує близько 105 церков, конфесій, течій та напрямів, 96,7 % з них є християнськими. 23 квітня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла «Закон про свободу совісті та релігійні організації». Заборони й активна боротьба з релігією та церквою, характерні для радянського суспільства, відійшли в минуле. Відкриваються нові церкви. Збільшується кількість парафій. 52 % вірян в Україні православні. Відновилися раніше заборонені Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) і Українська греко-католицька церква (УГКЦ). Значного поширення за період 1991 – 2004 р. набули нетрадиційні для України нові релігійні течії (шоста частина релігійних організацій України), кількість яких становила 2326 громад. На території України активно поширюють свої релігійні переконання близько 30 різних за своєю догматикою та культовою практикою нових релігійних течій.

Ключові поняття теми:

Багатопартійність – одна з передумов демократичного ладу, коли інтереси різних суспільних верств відповідно відображаються політичними партіями, які змагаються між собою за владу і здійснюють визначальний вплив на події в суспільстві.

Громадянське суспільство – сукупність незалежних від держави громадян, громадянських інституцій, що протистоять державі в справі захисту приватних, сімейних, групових інтересів і контролюють державу в сфері захисту нею загальносуспільних, національних інтересів.

ГУАМ – міжнародне об'єднання, до складу якого входять Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова. Засноване 10 жовтня 1997 р. під час саміту Ради Європи у Страсбурзі керівниками України, Азербайджану, Грузії та Молдови (ГУАМ). У квітні 1999 р. до організації приєднався Узбекистан, але вийшов з неї у 2005 р. У прийнятій спільній Декларації наголошувалося на розвитку чотирьохстороннього співробітництва для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на засадах поваги до суверенітету, територіальної цілісності, непорушності кордонів держав, співробітництва, демократії, верховенства закону і поваги до прав людини. Основними напрямками співпраці у рамках ГУАМ є створення

євразійського транспортного коридору, співробітництво у галузі врегулювання конфліктів, військово-технічне, економічне співробітництво, взаємодія в рамках міжнародних організацій.

Діаспора – частина народу, яка назавжди залишила свою історичну вітчизну і поселилася в іншоетнічному середовищі. Українська діаспора налічує близько 10 млн. осіб. Найбільша кількість їх мешкає в Російській Федерації, у США, Канаді, Казахстані, Молдові, Бразилії, Аргентині, Польщі.

Імпічмент – за конституціями окремих країн, у тому числі й України, спеціальна процедура, за якою до відповідальності притягають вищих посадових осіб (наприклад, президента) у випадках порушення ними законів даної країни.

Конституція (від. лат. – установа) – основний закон держави, який визначає її державний і суспільний устрій, виборчу систему, принципи організації та діяльності органів державної влади і управління, основні права і обов'язки громадян та ін.

Суверенітет – верховенство народу, нації, держави у внутрішній та зовнішній політиці, що забезпечує незалежність та самостійність розвитку суспільства і відповідний міжнародний статус суверенної держави.

Унітарна держава – форма державного устрою, за якою адміністративно-територіальні одиниці, що розташовані на території цієї держави, не мають державного суверенітету, політичної самостійності; їх керівництво належить централізованим адміністративно-територіальним органам.

Теми доповідей та повідомлень:

1. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 року та її значення.
2. Україна в новому геополітичному просторі.
3. Політичний портрет сучасного українського політика (за вибором).
4. Українська діаспора та її зв'язки з Україною.
5. Конституційний процес. Прийняття Конституції України.

Запитання для самоконтролю:

1. Що стало приводом до спроби державного перевороту в СРСР 19 – 21 серпня 1991 р.?
2. Коли і як розпочався процес становлення багатопартійності?
3. У чому полягає історичне значення Акта проголошення незалежності України?
4. Назвіть перші кроки України в державотворенні. Які державні атрибути було запроваджено?
5. Окресліть найважливіші етапи конституційного процесу в незалежній Україні.
6. Визначте основні напрями національної політики України на сучасному етапі.
7. Визначте, як відбувається процес реформування системи освіти в Україні.
8. Охарактеризуйте напрями зовнішньої політики України.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Курс економічних реформ Президента Леоніда Кучми та його результати.
2. Правові основи політичних об'єднань України (за «Конституцією України» та Законом «Про об'єднання громадян»).
3. Державно-релігійні відносини. Проблема можливої зміни конфесійної карти України.
4. Криза влади 1994 р. та 2004 р.: загальне, особливе, наслідки для суспільства.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко О.Д. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.Д. Бойко. – 3-тє вид., доп. – К. : Академвидав, 2010. – С.580-672.

2. Каденюк О.С. Історія України : навч. посіб. [Текст] / О.С. Каденюк. – К. : Кондор, 2008. – С.238-265.
3. Кормич Л.І. Історія України [Текст] : підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – 2-ге вид., доп., перер. – К. : Алерта, 2006. – С.372-391.
4. Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. [Текст] / М.В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – С.547-645

Додаткова:

1. Алексєєв Ю.М. Україна на зламі історичних епох : (державотворчий процес 1985-1999 рр.) [Текст] / Ю.М. Алексєєв – К. : ЕКСОБ, 2000 . – 293 с.
2. Біла С.О. Досвід ліберального реформування української економіки (1991-2005) [Текст] / С.О. Біла // Український історичний журнал. – 2006. – №6. – С.125-145.
3. Віднянський С.В. Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр.) [Текст] / С.В. Віднянський // Український історичний журнал. – 2006. – №1. – С.32-51.
4. Гаврилишин Б. Шлях України до світової спільності народів / [Текст] / Б. Гаврилишин // Сучасність. – 1992. – №12. – С. 107-114.
5. Ігнатов В. На шляхах відродження [Текст] / В. Ігнатов // Політика і час. – 1991. – №17-18. – С. 24-30.
6. Кузьменко Ю.В. Серпневий путч 1991 р. та його вплив на партійно-радянську номенклатуру УРСР [Текст] / Ю.В. Кузьменко // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С.41-54.
7. Кульчицький С.В. Україна: суспільство й держава на терезах історії (1991-2006 рр.) [Текст] / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С.15-32.
8. Кульчицький С.В. Народження Народного руху України: до 20-річчя створення Народного руху України [Текст] / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2010. – №1. – С.8-22.
9. Кульчицький С.В. Українська революція 2004 р. / С.В. Кульчицький. – К. : Генеза, 2005. – 364 с.
10. Мовою статистики. Західна діаспора. Східна діаспора. Національний склад населення України [Текст] // Політика і час. – 1992. – №11-12. – С. 32-36.
11. Некрасова О.В. Деякі проблеми становлення самоврядування на Україні в умовах розвитку політичного плюралізму [Текст] / О.В. Некрасова // Український історичний журнал. – 1992. – №2. – С. 74-80.
12. Падалка С.С. Українська приватизація у системі відносин : влада – суспільство – індивід (1991 – 2011 рр.) [Текст] / С.С. Падалка // Український історичний журнал. – 2011. – №4. – С.77-92.
13. Падалка С.С. Українське село 1990-2000-х рр. : тенденції соціально-економічних змін [Текст] / С.С. Падалка // Український історичний журнал. – 2008. – №4. – С.169-184.
14. Рубан Ю. «Помаранчева революція» стратегічна оцінка в контексті європейської перспективи [Текст] / Ю. Рубан // Вісник Національної Академії наук України. – 2009. – №12. – С.3-7.
15. Семененко А. Місце України в процесі остаточного розвалу СРСР (вересень – грудень 1991 р.) [Текст] / А. Семененко // Українознавство. – 2008. – №3. – С.42-46.

2. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Вступ до курсу (Історія як наука. Предмет і завдання курсу. Історичні джерела. Історіографія. Періодизація історії України).
2. Становлення і розвиток людського суспільства на території України. Трипільська культура.
3. Формування державотворчих традицій на території України: кіммерійці, скіфи, сармати, античні міста-держави Північного Причорномор'я.
4. Походження слов'ян та їх розселення на території України. Формування централізованої держави у слов'ян на чолі з Києвом. Перші князі, їх внутрішня і зовнішня політика.
5. Піднесення та розквіт Київської Русі. Володимир Великий та Ярослав Мудрий.
6. Запровадження християнства на Русі та його значення.
7. Русь-Україна за часів політичної розділеності.
8. Боротьба Русі-України з монголо-татарською навалою.
9. Галицьке та Волинське князівства в XI – XII ст. Утворення Галицько-волинського князівства. Князь Роман Мстиславич. «Королівство Русі» Данила Галицького.
10. Культура України княжої доби (IX – XIV ст.).
11. Литовсько-Руська держава: формування, устрій, суспільно-політичні відносини.
12. Польська експансія на українські землі в другій половині XIV – у середині XVII ст. Люблінська унія. Берестейська унія, її причини та наслідки.
13. Зародження українського козацтва. Реєстрові козаки. Запорізька Січ – вільна козацька республіка. Українське козацтво в боротьбі з турецько-татарською експансією. Петро Сагайдачний.
14. Козацько-селянські повстання кінця XVI – першої половини XVII ст.
15. Культура України XIV – першої половини XVII ст.
16. Причини та передумови Української національно-визвольної революції XVII ст. Події Української національно-визвольної революції в 1648 – 1649 рр. Становлення Української національної держави.
17. Воєнні дії між Україною і Польщею в 1650 – 1653 рр. Українсько-московська угода 1654 р. її причини та наслідки.
18. Розвиток подій Української національно-визвольної революції в 1654 – 1657 рр. Загострення кризи української державності у 1657 – 1663 рр.
19. Розчленування України на Лівобережну та Правобережну під час Української національно-визвольної революції. Павло Тетеря та Іван Брюховецький. Українська національно-визвольна резолюція на заключному етапі.
20. Боротьба гетьмана Петра Дорошенка за незалежність і територіальну цілісність Української держави.
21. Гетьманування Івана Мазепи. Гетьман Пилип Орлик та його Конституція,
22. Обмеження автономії України в першій половині XVIII ст. Остаточна ліквідація автономного устрою Гетьманщини другої половині XVIII ст.
23. Правобережні та західноукраїнські землі в другій половині XVII – XVIII ст. Гайдамацький і опришківський рухи.
24. Культура України в другій половині XVII – XVIII ст.
25. Політика російського царизму на українських землях у першій половині XIX ст.
26. Соціально-економічне та політичне становище західноукраїнських земель у кінці XVIII – першій половині XIX ст.
27. Початок національного відродження у Наддніпрянській Україні у кінці XVIII – першій половині XIX ст.
28. Зростання національної свідомості в Західній Україні в першій половині XIX ст.
29. Революція 1848 р. та її вплив на розвиток західноукраїнських земель.
30. Культура України в першій половині XIX ст.

31. Україна в умовах реформ Російської імперії 60 – 70-х рр. XIX ст.
32. Український національний рух у Російській імперії в другій половині XIX ст. Піднесення суспільно-політичного та національного руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.
33. Соціально-економічний розвиток України у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.
34. Культура України в другій половині XIX ст.
35. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Росії на початку XX ст.
36. Український національний рух у Західній Україні у 1900 – 1914 рр. Суспільно-політичне життя в Наддніпрянщині у 1900 – 1914 рр.
37. Україна в Першій світовій війні.
38. Утворення Української Центральної Ради та її діяльність. I і II Універсали. Проголошення Української Народної Республіки та її незалежності.
39. Українська держава гетьмана Павла Скоропадського.
40. Діяльність Директорії УНР.
41. Західно-Українська Народна Республіка.
42. Встановлення радянської влади в Україні. Політика «воєнного комунізму».
43. Голод 1921–1923 рр. в Україні, його причини і наслідки.
44. Україна в роки нової економічної політики. Україна і створення СРСР.
45. Індустріалізація в Україні та її наслідки. Здійснення колективізації сільського господарства в Україні.
46. Голодомор 1932 – 1933 рр., його причини і наслідки.
47. Масові репресії в Україні в 1930-х рр.
48. Західноукраїнські землі в 1920 – 1930-х рр. соціально-економічний розвиток. Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях в 1920 – 1930-х рр. Західна Україна у 1939 – 1941 рр.
49. Початок Великої Вітчизняної війни. Встановлення фашистського окупаційного режиму в Україні.
50. Радянський підпільний і партизанський рух в Україні в 1941 – 1944 рр. ОУН та УПА в роки Великої Вітчизняної війни.
51. Визволення України від фашистських загарбників.
52. Труднощі та успіхи післявоєнної відбудови в Україні. Голод 1946 – 1947 рр.
53. Суспільно-політичний розвиток України в період хрущовської «відлиги». Економічне становище України в середині 1950-х – першій половині 1960-х рр.
54. Шістдесятництво в УРСР, його передумови і наслідки.
55. Наростання кризових явищ у соціально-економічному житті України у другій половині 1960-х – середині 1980-х рр.
56. Протиріччя суспільно-політичного та національно-культурного життя України у другій половині 1960-х – середині 1980-х рр. Дисидентський рух в Україні.
57. Суперечливість перебудовних процесів в Україні у другій половині 1980-х рр. Чорнобильська катастрофа та її наслідки.
58. Зростання суспільно-політичної активності населення України в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Виникнення політичних партій та рухів.
59. Україна в період від Декларації про державний суверенітет до референдуму про її незалежність.
60. Суспільно-політичний розвиток незалежної України. Соціально-економічний розвиток незалежної України. Зовнішня політика незалежної України. Культура та духовне життя незалежної України.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять з дисципліни «Історія України» для студентів денної форми навчання за напрямками підготовки 6.030601 «Менеджмент», 6.030509 «Облік і аудит», 6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030504 «Економіка підприємства» / Петрова І.В. – Красноармійськ, ДонНТУ, 2015 р. – 47 с.